

EESTI KIRJANDUS

1935 N° 2

KALEVALA NUMBER

A. ANNI: „Kalevala“ ja Eesti.

P. ARISTE: Eemil Nestor Setälä † (Pildiga.)

E. PÄSS: Kalevala „laevaþuu“ Setus.

A. SAARESTE: Tulihänna nimetustest. (Kaartidega.)

A. ANNI: Tähtteoseid soome teaduslikus kirjanduses.

P. ARISTE: E. N. Setälä — Sammon arvoitus.

E. PÄSS: Soome rahva vanad laulud.

H. PAUKSON: Soome laulé ja ballaade.

A. PALM: A. Anni — Kalevipoeg eesti rahvaluules.

Eesti raamatute üldnimestik 1934—. 3. ja 4. poogen.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
VÄLJAANNE

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1935 ASUTATUD 1906. XXIX

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus: P. ARISTE (folkloor), H. KRUUS (ajalugu),
A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsikirjade tagasisaatmiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsikirjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsikirju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Suurturg 12, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapäraselt ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Suurturg 12, tel. 6-01.
Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11, tel. 2-66.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

A. Tasso, Promenaadi 16, tel. 5-70.

J. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-94.
SuurKarja 23, t. (2)15-13.

K/ü. „Rahvapäevik“, Jaani 6, tel. (20)6-66.
Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Kelsermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermannini 11.

Kuulutused teksti järel: lehekülg 30 kr., pool lehekülge 15 kr., veerand lehekülge 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud 1—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXVIII (1930—1934) hinnaga 6 kr., nahkköites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Suurturg 12 Tartus, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Ar 935P
Eesti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

VEEBRUAR 1935

NR. 2

„Kalevala“ ja Eesti.

1.

Käesoleva aasta 28. veebruaril möödub sada aastat ühest väga väikesest sündmusest: kaugel Põhjala põhjas, Helsingist veel pool tuhat kilomeetrit Jäämere poole, keset määratud metsi ja soid, maailma ühes põhjapoolseimas linnakeses, või õieti külas, vaevalt 400 elanikuga Kajaanis, kus prügitamata poriseil tänavail sageli hulkus rohkem lehma ja sigu kui räbalais kalureid ja nende käratsevaid lapsi, kõnelemata „paremaist“ asunistest, kümmekonnast haritlasest või poolharitlasest, kes, eemaldatud kogu tsiviliseeritud maailmast lõpmatute laantega, ligi $\frac{2}{3}$ osast aastast kestva pakasega, viletsuse ja vaimunüridusega, püüdsid oma aega surnuks lüüa kaardimängu ja todiklaasiga — selles vanglaks või eksiiläsunduseks peetavas laaneoasis valmis midagi üsna vähenõudlikku. Keegi tagasihoidlik omakootud jämedast riidest kuues, mustlase välimusega tõmmu 33-aastane noormees, külärätsepa poeg, kord kerjates endale leiba teeninud iseõppija, keda veel nüüdki suvel paljasjalgsena raske oli pidada selle laanekolga ametlikuks arstiks, keda talvel aga ta pikkadel suusaretkedel laanekülades enamasti peeti rändkaupmeheks, vahel koguni kerjuseks või veel halvemaks, jah, see arglik ja kohmakas noormees lõpetas oma tagasihoidliku eessõna mõningaile selle metsiku linna veel metsikumast ümbrusest kirjaoskamatuilt taatidelt üles märgitud rahvalauludele. Neid oli ta esmalt niisamuti keeliseltselt ja stiililiselt silunud, osast teisendeist võetud värssidega teisi täiendanud, kuni need ta käe all nagu iseendast ühiste tegelaste ja ühiste peasisunduste kaudu hakkasid liituma ühte ja moodustasid mingi imeliku hapra terviku, täis kirevat sõnailu, uskumatuid pähepisteid ja fantastilisi seiklusi, millest õieti kuni tänapäevani keegi kindlasti ei või öelda, kas nad kajastavad midagi reaalselt või on nad ainult habemikkude laste müütilis-muinasjutulised mõttelennutused...

Ja ometi, varsti, mõne aasta ja aastakümnega levis kõla sellest teosest (eriti ta 1849 ilmunud täiendatud trükist) kogu kirjanduslikus Euroopas. Sellest kirjutasid maailma kuulsamad teadlased (Jac. Grimm jt.) ja maailma suurimad luuletajad (Hugo, Lamartine jt.). Kõik nad avaldasid lennukais sõnades oma imet-

lust selle ürgse ilu ees, kuigi neil oli tarvitada ainult puudulikke tõlkeid. Üksteise järel ilmus juurde neid imetlejaid ja tõlkijaid ka mujalt, kuni praegu seda teost võib lugeda juba kõigis vähegi silmapaistvamas kultuurkeeletes, kuni kauge Jaapanini. Ja iga korralikum maailmakirjanduse ajalugu ei pääse mööda ka „Kalevalast, soome rahvaeposest“.

„Kalevala“ kuulub maailmakirjandusse, niihästi levikult kui ka väärtuselt, selles pole nüüd enam kahtlust. Seda ei saa eitada isegi „blonde Bestie“ tõu fanaatikud, saksa kirjandusloolased, kes püüavad end rahustada ainult veel sellega, et ka Lönnrot olewat olnud germaanlane. Muidugi ainult „otsustades nime järgi“, samuti nagu seda oli ja on nende arvates Kreutzwald ja isegi Jeesus Kristus (sest et teda mõnel maalil on kujutatud blondina!). Soomlase Lönnroti koostatud soome soo rahvaepos jääb üheks maailmakirjanduse huvitavamaks teoseks — seda ei kõiguta nüüd enam keegi.

Sada aastat on möödunud pisi-pisikesest sündmusest Kajaanis — ja sajad ning tuhanded kõned ning kirjutused selgitavad seda „Kalevalat“ ja ta tähtsust üle kogu Soome, teataval määral ka üle kogu kirjanduskultuurilise maailma. Soome suurim saal, värskelt valminud messipalee on täis selle rahvaluule mõjustusel sündinud kunsttöid ja muid mälestusesemeid. Ning külalisi ja tervitusi voolab Helsingi kokku igast maailmakaarest.

*

Kui tänavu 28. veebruaril „Kajaani tohtri“ koostatud suurteosele on suunatud mitte ainult kogu Soome, vaid ka kogu Euroopa ja maailmaki kirjanduseharrastajate pilgud, on endastmõistetav, et selle suursündmusega kogu südamest kaasa elab ka lõuna pool Soome lahte asuv Kaleva-hõim. Kuigi nüüd siis juba kirjandusteosenagi saja-aastane, ei ole „Kalevala“ midagi kaotanud oma algupärasest värskusest. Kuigi nüüd ehk juba enam kui tuhandeaastane, ei ole vana Väinämöinen siiski mitte liiga vana, et oma vaikse kandlega end kuulama panna kõiki, jah, mitte enam ainult laane-elanikke, hunte ja karusid, vaid inimliku sõnakunsti kõige peenemaitsemmaidki asjatundjaid kõigil mail.

Selleks on tõesti põhjust: ei ole teist rahvaepost, mis oleks nii hilissündinud ja ühtlasi nii rahvaehtne, ei ühtki, mis oleks samal ajal nii vana, s. o. primitiivset maailmakäsitust kajastav ja ühtlasi ometi nii „noor“, s. o. ka praegusaegsele psüühile lähedane ja tundmusehtne. Just oma liigse skemaatilise konventsionaalsuse ja kuivuse tõttu pakuvad tänapäevale võrdlemisi vähe näit. „Rolandilaul“, „Beowulf“ jt., jah, selle all kannatab isegi muidu nii dramaatiline „Nibelungidelaul“, kõnelemata muist. Ainult Homerose eeposed on peaaegu niisama noored — need oma eepilise plastilisuse ja inimeskujutusega, Lönnroti töö aga

oma fantaasia suurejoonsuse, kujudeloomingu lüürilise tundehtsuse ja impressionistliku muljevärskusega.

On vastuvaidlematu, et see „Kalevala“ ainulaadne väärtus johtub suurel määral sellest meisterlikust liitmistööst, mis muistse müüdi- ja muinasjutu-segase ja seetõttu naiivsevõitu ning isendast mitte just väga väärtusliku ballaadieepika oskas stiiliehtselt välja maalida ja eeposeks paisutada rahva enda teise nendest saadud parallelistikkude varjundite, õpetus- ja tunde luule abil. Üksnes see ainulaadne ja ainult soome-eesti parallelistliku värsiehituse abil võimalik mosaiiktehnika lubas liita nii muile kangelaseepostele omase sõja-aristokraatse sündmusrikkuse kui ka selle demokraatse inimlikkuse, mis avaldub nii sageli „Kalevalas“, tüüpiliselt näit. vana hulgu-eide (kulkuakka) jutustuses (23. runos), üldse eriti pulmalauludes, Lemminkäise ema kujutuses jm., samuti kogu Lönnooti enda autorisuhtes. Ja see lüürilinegi inimlikkus on, mis mitte ainult näit. Kullervo kuhu eeposes ei tõsta palju väärtuslikumaks enamiku rahvaballaadide omast, vaid üldse alles kogu teose teeb, võiksime öelda: sünteetiliseks (talupoja-) rahvaeeposeks, ainulaadseks kogu maailmas nii oma sisult, stiililt kui ka oma „filoloogiliselt“ saamisloolt.

Enam kui ühtki eepost võime teda siis nimetada ka rahvulikuks, s. o. rahva kõigi kihtide elu ja püüdeid kajastavaks eeposeks, mitte ainult ülbete ülimuste auahnuse- ja armuseikluste veriseks kroonikaks, nagu enamasti teised.

2.

See „Kalevala“ talupoeglik-, „demokraatlik“, oma fantastikaski inimlik-lüüriline, looduslähedaselt hellameelne ja pildirikkalt muljevärskel iseloomul on, mis teda kõige enam lähendab ka eesti talupojarahva ja tema luule vaimule. On loomulik, et kogu Eestigi rahvas tänavusel Kalevala-päeval õnnitleb kõigepealt Karjalat kui selle muinasvaranduse tähtsamat hoidjat ning viljelejat, õnnitleb samuti kogu Soomet kui arvatavasti selle aluseks olnud ballaadi-eepika tähtsaimat loojat ning praegu eriti Lönnooti ümberloomingu läbi selle kõige otsesemat omandajat ning nautijat. Arvatavasti iga teadlik eestlane tunneb tõeliselt kaasa nende pidurõõmu ja õigustatud uhkusega. See ei sünni aga mitte ainult heanaaberlikust viisakusest ega ainult hõimurahvalikust heatahtlusest, vaid sügavast tundest, et „Kalevala“ seesmiselt on meielegi lähemal, tähendab meile enamamat kui ükski muu teos väljaspool eesti enda keele piire. Tunneme „Kalevalat“ teataval määral ka eesti eeposena, mitte ainult Eestistki sinna rännanud üksiklaulude pärast. Tõsi küll, viimaste hulka kadunud soome suurim Kalevala-uurija K. Krohn kord arvas pea poole (20) kõigist „Kalevala“ eepilistest lauludest (43-st). Kuid nende küsimus on veel lõplikult selgitamata. Hiljem teatavasti pidas K. Krohn otseste laenude arvu

palju vähemaks, oletades ühefacliste laulude iseseisvatki sünni-
võimalust kummalgi maal eraldi. Õigusega kahtleb küll viimases
võimaluses prof. V. Salminen oma uumas teoses¹⁾). Kuid olgu
nende otselaenudega, kuidas oleks, see polegi nii oluline. Vaid
tähtsam on just see suur tegelik nii stiililine kui ka sisuline
ühtlus kummagi maa laulude vahel, mis võimaldas kas või p e a a e g u
samasuguste laulude iseseisvat sünni kummalgi maal. Igal
juhul selline ühtlus kõneleb kummagi hõimu väga ühesarnaseist
kultuurioludest ja ühesarnasest mentaliteedist.

Aga veel enam, see nagu kõik muugi kõneleb ka kindlasti
kummagi maa runoluule ü h i s e s t a l g u p ä r a s t. Vaevalt võib
olla kahtlust, et soomegi muinasluule juured ulatuvad Eestisse,
kus selle sünni mõjustasid lõunapoolsete balti rahvaste luulehar-
jumused, samuti kui nende kandlest arenes eesti-soomegi kannel.
Me ei tea, kas see meie ühine värsimõõt sündiski alles tollel balti
mõjude valitsusajal (keskmisel rauaajal, umbes V—IX sajandil),
või osalt juba varem, näit. läänesoomlaste Soome rändamise aja
algul (I—IV saj.). Igatahes aga oleks raske väita²⁾), et ka hil-
jem, nii keskmisel kui ka nooremal rauaajal oleks p u u d u n u d
kultuuriline side Eesti ja Lääne-Soome vahel.

Ühes oma hiljuti ilmunud teoses („Kalevipoeg eesti rahva-
luules“) olen püüdnud näidata, kui palju ühist on näit. Ida-Eesti
ja Varsinais-Suomi Kaleva-pärimuste vahel, samuti seda, et mõned
neist motiividest Lääne-Soome on siirdunud ida poolt ja siis tõe-
näoliselt läbi Eesti, ning mitte väga vara enne ajaloolise aja algust.
Veel enam peaksid aitama neid lähedasi hilisemaidki suhteid da-
teerida mõningad eesti-soome ühised laensõnad venest, nagu
„pagan“, „rist“ ja „raamat“, mis e i v õ i ulatuda tagasi kaugemale
kui X—XI sajandisse, s. o. varjaagide-Vene enda kristianiseeri-
mise ajastusse³⁾).

Muidugi on siin probleeme, mis nõuavad peale folkloristide
veel palju ka filoloogide, etnograafide ja arheoloogide täpsemat
kaastööd. Kuid vähemalt praeguste andmete põhjal tundub tõe-

1) V. Salminen, Suomalaisten muinaisrunojen historia I, Helsinki
1934, lk. 245 j. Salminen ei pea ka võimalikuks K. Krohni arvamist, et Loo-
mislaulu, Kuldneiu tagumise, Suure tamme ja suure härja laulu, Taeva-
kehade kosimise, Kandle sünni jt. laulude rohked ühiskohad eesti vastavate
lauludega oleksid 1000. a. ümber oletatud hõimude läbikäimise tulemus.
„Nii valdavad runode ühiskohad eeldavad võrdlemisi lähedasi pikaajalisi
ühissidemeid või siis tähelepanavat emigratsiooni. Kummagi kohta pole
esialgu mingit kindlust.“ Ja kui tõesti 1000. a. ümber oleksid eesti ja
soome vahel olnud nii tihedad kultuurisidemed, „siis leiduks ka samaaeg-
seid kokkupuuteid keeles ja ainelises kultuuris“. Omalt poolt ei ütle autor
midagi positiivset, kuid oletab nähtavasti nende laulude ulatust veelgi kau-
gemasse, ehk ühissoomse aega.

2) Vrd. näit. eeltsit. Salmise teost, lk. 245.

3) Vrd. selle kohta ka A. Stender-Petersen, Die Varägersage als
Quelle der Altrussischen Chronik“, Aarhus, 1934.

näoline ometi oletada ühes K. Krohniga, et teatav kontakt ka eesti ja soome runolaulude vahel kestis läbi paljude sajandite kuni kummagi maa täieliku iseseisvuse kaotuseni. Hiljem aga teatavasti seda kontakti aitas säilitada kõige hilisema ajani ka vahetalitus Ingeri kaudu.

Tõsi küll, germaani sangarluulest tulnud ja muil mõjudel omas soome muinasluule eepilisema iseloomu, Eestis aga nähtavasti jätkati peamiselt endise argipäevasema lüüro-epika traditsioone. Kuid viimane demokraatsem ja — võiksime ehk öelda ka — ehtsamalt tüüpärane liik lokkas samuti ka Soomes ja Karjalas, jah, omandas seal isegi veel tundesügavama ja personaalsema mõjujõu. Just selle lüürika ja lüüro-epika juurdeliitmise läbi on siis ka lõplik „Kalevala“ muutunud nii esindavaks eestigi rahvaluule suhtes, mitte ainult üldise värsimõõdu ja sõnastusstiili, vaid mitmeti ka elutunde ja isegi paljude ühismotiivide tõttu meilegi nii lähedaseks ja koduseks, nagu oleks see kirjutatud mõnes meie enda kaugemas murdes.

Ja seepärast: mitte kaastötamise uhkusest, vaid omasenatundmise rõõmust tuleb see, kui ütleme: „Kalevala“ ei ole ainult *suursoomeline*, vaid ka *ühissoomeline eepos*, mitte ainult muistse Soome ja Muinas-Karjala vaid ka Muinas-Eesti hinge ja kultuuri *monumentum*, ainus *aere perennius*, mis meile kummalegi on säilinud nii suurena ja — nii ühisena. Lääne viikingipärane sõjaseikluste lust, trots ja huumor, Ida šamaanlik fantaasia ning taoistlik elutarkus, Lõuna impressionistlik-naiselik kujutluskergus ja kandlekõlaline südamlikkus — kõigil neil on oma osa selles imelikus tervikus, ja me tõesti ei tea, mida neist enim imetella. Kui kusagil, siis siin ei ole põhjust grammidega kaaluda ja pennidega hinnata, palju väärtuslikku selleks tervikuks on andnud sõjakas Lääne-Soome, palju lennukas Karjala, palju Ingeri, või palju Eesti, see tõeline Maarja, „mater dolorosa“ maa, kuid oma luules siiski Ilo-meelne. Oma kõige olulisemais põhi-joontes on kõigi nende osad niikuinii lahutamatud — imbunud ühise tõuvere ja ühise muinaskultuuri sügavaimaist lähteist. Ja seepärast ligineme ka sellele tervikule nagu meie kõigi vanale, vanale emale, et saada kontakti iseoma ürgolemusega — ja sellest uut jõudu ning julgust.

3.

Kuid „Kalevala“ pole mitte ainult ühissoomelise algupäraga, vaid ka *ühissoomelise tähtsusega eepos*. Ta ilmumine ei andnud „aadlikirja“ ainult Soomele, ei tõstnud ainult teda kultuuriliseltki „rahvuste hulka“ — ta tegi seda veel enam ka rohkemkannatanud väiksemate hõimudega, Karjalaga, Eestiga, jah, osalt hiljem ka iga vähema hõimukillukesega.

Üksvahesel humanismi-ajastul vahest unustasime juba, mis õieti tähendab sõna „kultuurikõlvuline tõug“. Nüüd, viimaseil

aastail, kus see humanistlik kultuur nii täieliselt on kokku varisenud just ta ühel emamaal, Saksas, nüüd kui valepropaganda, suurtükkide ja majandusliku soomusrusika abil uuesti tahetakse maksta panna ühe, ainuäralitlud h ä r r a s t õ u valitsust kõigi teiste, eriti mitteaarialaste, ka halvustatud soome-ugri „finno-asiatide“ üle lähemas Idas — nüüd ehk mõistame seda jälle paremini. Kõigist muist ahelaist on kergem vabaneda kui usu puudusest oma tõu, oma v e r e jõusse — sest veres on ju saatus, on meie bioloogiline jumal. Kui see tõesti on v õ i m e t u kõrge- maks kultuuriks, kui see on kõlvuline ainult teenima teisi, olla kompostiks härrastõu põldudel, nagu teadlikult ja alateadlikult on ikka jälle sisendanud kõigi aegade võimu-usurpaatorid oma alamaile, nii brahmiinid paariaile, nii ka uhked „sveesid“ soome „moukkadele“, vene pajarid karjalas-„tšuhnadele“, balti „siniveri“ eesti „maa-matsidele“ — kui see tõesti on tõsi, siis on ju kõik võitlus ja lootuski asjatu. Ainult orja fatalism vaimselt, ainult alaväärsustunde passivism ja n e u r o o s psüühiliselt oli — ja kui palju on veel praegugi! — selle härrasklassi nõidus-sugestiooni uskumise tagajärg.

Enam kui ühegi oma muu omadusega kõneles „Kalevala“ (ja ses suhtes samuti ka „Kalevipoeg“) selle sugestiooni vastu juba oma lihtsa olemas-olemisega.

Üks natuke koomiline, aga oma äärmuses seda paljuütleavam näide sellest: minu ees on õpetatud Eesti Seltsi raamatukogust „Vana Kalevala“ kaks kohmakat brošeeritud köidet, samad, mis dr. Schultz-Bertram Soomest tõi ja Seltsile andis a. 1839: n a d o n l a h t i l õ i k a m a t a, välja arvatud algpoognad! Neid pole keegi lugenuid kogu selle 100 aasta jooksul! Ja ometi olid nad kõige ilukõnelisemaks tunnistajaks sama Schultz'i vaimustavale kõnele „Kalevipojast“, rahvale „eepose ja ajaloo“ andmise määratust mõjust, „kerjusest“, kellele öeldakse, et ta on „kuningapoeg“. Ja mis kõige tähtsam: lugematunagi nad sisendasid esto- fiilidele usu, et nagu ta sugulased Soomes nii ka eesti rahvas v õ i b saada kerjusest kuningapojaks! Nii loodi „Kalevipoeg“ — ja kuigi ka seda palju ei loetud ega mõistetud: see, ühes muuga, andis ka eesti rahvale kuningapoja eneseusalduse. Soomlased oma „Kalevalaga“, „Kalevipoeg“, ajaloolised teated Muinas-Eesti vahvusest ja kultuuri kõrgusest, need kolm tegurit olid, mis ikka jälle julgustasid Kreutzwaldit ja Jakobsoni, Koidulat ja Hurta, Reinwaldit jt., need olid, mida kogu ärkamisaeg ikka ja jälle tarvitas enda ja teiste veenmiseks. Ning just „Kalevala“ oli esimene neist, võimsaim relv, mis murdis aastasadasiid kasvanud soome soo alaväärsuskompleksi nii Soomes kui Eestis.

See ta olemasolemine on ühtlasi ka kõige tugevam tegur, millega trükitud „Kalevala“ on mõjustanud „Kalevipoja“ sündi. Selle kõrval kahvatab kõik „Kalevala“ otsene mõjustus kaunis väheseks

ja vähetähtsaks. Kreutzwald ise võis teda lugeda ainult Schiefneri saksakeelses tõlkes ⁴⁾), paari nädala jooksul 1853. aasta märtsikuus, siis kui ta enda teos peajoonetes oli juba valmis. Ta oli pettunud selle rahvapärasuses; eesti rahvaluule tundjana ta ei uskunud, et nii pikk teos tervikuna võiks olla koostatud ainult valmis rahvalauludest, ta aimas selles „Soome Macphersoni“ enda julget kätt. Ja just see arvamine julgustas teda oma „Kalevipoega“ ümber värsistama (kuna ta varem oli kavatsenud seda avaldada osalt rahvapärasema proosajutu kujul). Arvestades Kreutzwaldi värsi paljusid nõrkusi ja ta proosastiili romantilist luulerikkust, võime koguni küsida, kas see ümbervärsistuse otsus oligi teosele kunstiliselt kasuks või kahjuks. Ainult mõnes üksikus väheolulises kohas on seejuures otseselt jälgitud Soome eeskju ⁵⁾).

Ometi oleksime täiesti eksiteel, kui käesoleval puhul piirduksime ainult Lõnnroti teose ideoloogiliselt suure, sisuliselt nii väikese mõju konstateerimisega ta eesti vastele. Tegelikult on „Kalevipojas“ ometi ka motiivistik mitmeti mõjustatud soome kalevalalise runo poolt. Kuid mitte trükitud „Kalevala“, vaid peamiselt juba Gananderi „Mythologia Fennica“ vahetalitusel. See oli teos, mis K. J. Petersoni tõlkes ja tema poolt täiendatuna esmakordselt nii üksikasjaliselt levitas soomele ja eestile ühise muinasausu ja osalt ühise sangarsaagagi ideed! Selle n. ö. ühissoomelise teooria mõju all (mida ju toetasid tõepoolest mõningad ühised nimed ja ühised motiividki) oli Kreutzwald, kuid veel enam tema eelkäijad Faehlmann ja Schultz-Bertram. Mitte ainult „Kalevala“, vaid ka — ja palju teadlikumalt — „Kalevipoeg“ on sündinud n. ö. ühissoomelise eeposena — vähemalt teoreetiliselt! Sellele arvamisele toetudes võis Faehlmann ka oma eesti müüdid luua tarbekorral soomegi aineid tarvitades ja Kreutzwald omakorda neid kasustada omas eeposes.

Kuid veel enam: uuem uurimus on ikka selgemalt pidanud nägema, kuidas ka Schultz-Bertrami esialgne „Kalevipoja“ kui eepose visand, küll väga lühike, kuid väga oluline, on julgelt liitnud nii Eesti Kalevipoja kui ka soome Kalevanpoja seiklused (Kyörötyise juures) — ja just ning ainult nii ongi sündinud kogu see sepa poja tapmise ja veresüü motiiv, mil on eesti eeposes otse valdav tähendus. Selle mõnerealise viite põhjal on Kreutzwald loonud kogu oma teost ühendava ideoloogilise „roima ja karistuse“ klambri ja vastavalt kujundanud ka oma pea-

⁴⁾ Erandi moodustab ainult lühike sissejuhatus „Vanast Kalevalast“, mis ilmus Õpet. Eesti Seltsi Toimetiste I vihus 1840, ja väike katke esimesest laulust saksa ja eesti tõlkes sealsamas.

⁵⁾ Vt. U. Karttunen, Kalevipoegin kokoonpano, Helsinki 1905. M. J. Eiseni „Kalevala mõju Kalevipoja kohta“, E. Kirj. 1913, nr. 5, on tugevasti liialdav, pidades „Klvi.“ mõjuks neidki jooni, mis võetud eesti rahvaluulest jn.

tegelase saatustraagilise iseloomu. Selle kõrval juba vähema tähtsusega on teatav kaasmõju, mis Kullervo õeeksituse lool on olnud Kalevipoja ning Saarepiiga episoodi kujunemisele. See on sündinud nähtavasti Lönnroti enda kirjas (16. I 1851) saadetud Kullervo-loo referaadi andmeil (mida hiljem ehk natuke on täiendatud ka Aino vetteminemise loost). Väljatöötus on aga siingi Kreutzwaldil täitsa erinev ja iseseisev.

Kokku võttes peame siis ka seda sisulist mõjustust pidama vähem tähtsaks selle moraalse julgustuse ja äratuse kõrval, mis „Kalevalast“ ning ta rahvaaineist on Eestisse levinud. See algas juba G. Merkeli võimsa soome soo muinaskujutusega („Die Vorzeit Lieflands“, kus esmakordselt vana Väinämöistki tema kandlega püütakse pildistada, tarvitades sealjuures eeskujuks eesti rahvarõivaid). Ja see on enamal või vähemal määral kestnud läbi kogu meie rahvusliku uuestisünni sajandi, kuigi selle teisel poolel juba tuhmudes „Kalevipoja“ aupaiste kõrval.

4.

Ligem tutvus „Kalevalaga“ ja tema eestistamine, see, kuigi varakult alanud, edeneb ometi üsna pikkamisi, — põhjuseks muidugi soome keele vähene oskus ja meie värsitõlke üldine madal tase ning vähene menukus. Alles järelärkamisaja kasvav soomeharrastus M. J. Eiseniga eesotsas alustab uuesti 1840. a. ainult katseks jäänud töö: 1883 ilmub ümberjutustatuna „Väike Kalevala“ (teine ümbertöötatud trükk 1921), 1888 I loo värsitõlge Eesti Üliõpilaste Seltsi albumis, mõned lood „Olevikus“ ja „Oma Maas“, viimaks 25 lugu koos iseseisvalt 1891 ja teine, viimane pool eeposest 1898. On arusaadav, et see tõlge kohmaka stiili ja „kreutzwaldliku“ värsimõõduga suuremat hinnangut ei leia. Juba mitmeti siledam on teine trükk (I osa 1912, II osa 1922), kuigi algupärandi sõnastus-väärtustest ka seal veel palju jääb üle toomata⁶⁾. Eiseni tõlge ja eriti ta ümberjutustus — see on, mille kaudu kuni kõige viimase ajani suurem hulk eestlasi omandas oma tutvuse soome suurteosega.

Uus ajajärk „Kalevala“ hindamises algab Noor-Eesti ajal, kus „Kalevipoja“ pseudofolkloristliku ja stiilikehva iseloomu paljastus areneb koos ehtsa rahvalaulu ja siis ka „Kalevala“ stiiliväärtuste õigema äratundmisega. O. Kallas, G. Suits, J. Aavik, Fr. Tuglas, V. Grünthal — kõik on ühel või teisel teel kaasa aidanud „Kalevala“ uueks hindamiseks ja tutvustamiseks Eestis. A. 1910, vennaseepose 75-a. juubeli puhul korraldab Eesti Kirjanduse Selts juba suure koosoleku „Vanemuises“ ja osalt selle efekandeid ilmub Eesti Kirjanduse erinumbris. Siin analüüsib M. Kampmann „Kalevala“ kirjanduslikku väärtust, refereerib

⁶⁾ Pikemalt vt. A. Anni, „Kalevala eesti keeles“, Eesti Kirjandus 1922, nr. 4.

M. J. Eisen K. Krohni järgi „Eesti osast Kalevalas“, hüüiab M. Lipp Lõnnroti tööd kujutades: „Väinämöise kannel... kostab ka meile!“ Otse võitlusabinõuks muutub „Kalevala“ noor-estlaste poleemikas vastu oma eelkäijate pseudorahvuslust. Oma eesti „Kirjandusliku stiili“ ajaloo visandis (1912, ka Kriitika I) imetleb F. Tuglas mitmes kohas Lõnnroti ehtsat stiilitunnet jm., tuues seda vastukohana Kreutzwaldi ja ta pimedate imetlejate omale. „Kalevipoja“ ning selle austajate pealiskaudse patriotismi ja moralismi vastu seab ta „Kalevala“ „rassi-väljendava“ ja „tõulisi instinkte“ äratanud teose.

Alles Eesti iseseisvusega aga saabub „Kalevalale“ eesti haritlaskonnas ja koolis ka üldisem tunnustus. Juba varakult viiakse ta tundmise nõudmine keskkooli õpetajate kursuste ja ülikooli folkloori, eesti ning üldise kirjanduse õppekavadesse, samuti vähemal määral ka keskkooli. Nii M. Nurmiku kui ka A. Raua koolilugemikud toovad tema eeposest ümberjutustusi ning pikemaid katkeid ja viivad tema pealiskaudse tundmise isegi algkooli lõpetajate ridadesse. Ilmub isegi sellekohane populaarteos M. Salakult „Kalevipoeg ja Kalevala“ (1922). Võib vist öelda, et iseseisvuse ajal üleskasvanud noorpõlve hulgas palju enam ei leidu neid, kes „Kalevalast“ midagi ei teaks öelda. Aga ka teaduslikumaks süvenemiseks „Kalevala“ rahvaallikate probleemidesse pakub rohkesti juhiseid prof. K. Krohni pikem töö „Soome-eesti vanast rahvalaulust“, mis ilmus „Eesti Kirjanduses“ ja siis eri raamatuna a. 1924.

Nüüd alles ilmub ka uus tõlge, vähemalt Kullervo episoodist (6 lugu) V. Ridala poolt, kus tahetakse kinni pidada kõigist algupärandi värsimõõdulisistki nõudeist. Kuna sellega kaasas käis aga ka õige raske stiil ja laiemale hulgale sageli arusaamatu keel, ei leidnud see suuremat vastukõla ega ole sellele jätku ilmunud praeguseni. Täielikkuse pärast olgu mainitud, et 1930. aastal „Soome antoloogia“ esimese köitena ilmub allakirjutanu tõlkes valimik tähtsamaist „Kalevalaks“ tarvitatud eepilisist rahvarunodest, osalt K. Krohni rekonstrueeritud kujul, osalt ka katketena „Kalevalast“, nii et teos tervikuna annab edasi ka eepose peasündmustiku. Seda täiendab pikem sissejuhatus rahvarunode esteetilisest ilmast, nende korjamisest ja üksiklaulude algupärast. Koos O. A. Kallio järgi tõlgitud E. Lõnnroti elulooga (a. 1934) on nii eesti keeles võimalik saada vähemalt teatav ülevaade ka „Kalevala“ rahvavasteist ja ta süniloost. Peale selle on teost käsitletud kahes loenguseerias Tartu ülikoolis (1920—23 M. J. Eisen, 1934—35 allakirjutanu), kõnelemata üksikloenguist, mida on pidanud muu seas ka sellised „Kalevala“-uurimise peameistrid nagu K. Krohn ja E. N. Setälä. Akadeemilise Hõimuklubi korraldusel on igal aastal peetud „Kalevalapäeva“ vastavate kõnede ja muusikaliste ettekannetega.

Terve „Kalevala“ uus tõlge on tingimata vajaline, kuid asja erakordse raskuse pärast pole seda vist loota mitmel aastal. On ju eesti keel oma ehitusega ainus keel maailmas, millesse võib „Kalevalat“ üle kanda peaaegu samaväärsena kui ta on Soomeski, kuid seks on vaja mitmeaastast hoolsat tööd ja detailset viimistlust, et leida ühelt poolt ähvardava liigse soomepärasuse ja keele raskuse, teiselt poolt algupärandi aroomi kaotava liigse „eestipärasuse“ vahel õige kesktee.

Vähemalt teataval määral on iseseisvusajal muutunud ka intelligentsi suhtumine „Kalevalasse“: ühelt poolt kasvav rahvus-kultuuriline huvi haarab oma piirkonda ikka enam ka kõigi hõimurahvaste kultuurisaavutused, ega pääse siis ka juba hõimumeelsuse survele mööda õigusega ühissoomeliseks peetavasse „Kalevalasse“ süvenemisest⁷⁾. Tartu ülikooli teotsuse ajal valdavalt tõusnud soome keele oskajate arv meie intelligentsis võimaldab seda teha rohkesti ka juba „Kalevala“ enda keeles. Teiselt poolt toob kasvav kirjanduslik haridus iseendast juurde ka uusi „Kalevala“ sõpru, sest et see alles süvenenud kirjandusetundjaile avab oma kunsti peened ja võrdlemisi raskesti tajutavad rikkused, millest varem pealiskaudne või ainult rahvus-moralistlik suhtumine pimedana möödus⁸⁾. Pikkamisi, kuid järjekindlalt omandab „Kalevala“ ka Eestis selle koha, mis talle ta väärtuse järgi kuulub: mitte ainult kui hõimlik-rahvuslik suurteos, vaid ka esteetiliselt kui maailmakirjanduslik klassika. Jah, võime öelda, et „Kalevala“ õige hindamise ja harrastuse aeg pole Eestis mitte möödunud, vaid seisab alles ees.

*

„Kalevala“ ühendab nii oma algupära kui ka vaimu poolest kõiki rahvakihte, on seepärast tõeline rahva eepos. Ta ühendab nii oma algupäralt kui ka vaimult kõiki soome hõime ja on seepärast meie ainus ühissoomeline hõimueepos. Ta on olnud kõigi meie hõimude tähtsaim rahvus- ja kultuuritahte ärataja, ja seepärast meie ainus ühine kultuurieepos.

Sellisena on ta ka meie ühise tuleviku kõige väärtuslikum tagatis. Uuema uurimuse järgi on ta Sampo kord tähendanud maailmasammast ja selle ülemist pidet — põhjanaela. Olgu siis see Sampo mitte ainult meie tuhandeaastase minevikuühtluse, vaid ka meie tuleviku saatustaevast kandja maailmasammast ja meie kõigi eri püüdeid ühendav põhjanael. Tema poole vaatame tagasi ja üles igakord, kui maised — liiga maised üksiksihid ja -tähed kipuvad segama meie pilku ühise ja igavese jaoks.

August Anni.

⁷⁾ Vrd. näit. Eesti Kirjandus 1922, lk. 126.

⁸⁾ Vt. sellest uuest hinnangust näit. A. Palmi kirjutis „Soome antoloogia“ puhul, E. Kirjandus 1932, nr. 6, Looming 1932, nr. 2.

Eemil Nestor Setälä †

„Kalevala“ juubeli- ning rõõmuaastat on saatus tahtnud tumestada kahekordse leinaga. Veel ei ole „Kalevala“ rahvas ega tema sõbrad suutnud küllaldaselt toibuda Kaarle Krohn'i surmast, kui tuli ootamatult uus raske teade, et ka Eemil Nestor Setälä on lahkunud meie juurest. Kalma külm käsi viis ta südamerabanduse kaudu manalasse kaheksanda veebruari õhtul.

Kui on meil tegemist soome-ugrilaste keeltega, ürgajaloo ning kultuuriga, vana usundi ning luulega või mistahes muu rahvusliku alaga, ei saa kunagi minna mööda, ilma et ei oleks ikka Setälät silmapiiril teed juhtiva tuletornina. Tema ei olnud ükski kuiv keeleteadlane-matemaatik, kes on esmakordselt andnud uurijaile kätte meetodid, millega lähtuda soome-ugri keelte uurimistele, vaid mitmekülgset geniaalse teadlasena on avardanud väljavaateid ka kõigil muil alul, kuhu ta sirutanud oma väsimatu käe. Juba sellal, kui läänes tehti alles katseid sõna ja sõna taga peituvate mõistete metoodiliselt kooskõlastatud esitamisega, ilmus Setälält keelelisi kultuurlugusid kaugeist soome-ugri esiajast.

Peale keeleteadusliku töö jääb Setälä peatähtsus tulevaste põlvete ees püsima rahvaluule uurijana. Veel kõige viimseilgi elu päevil tundis kadunu suurt huvi endiste usundiliste mõistete vastu. Kui suured kavatsused olid alles ees sellelt alalt, osutavad arvurikkad ainekogumise üleskutsed „Sanastajas“ ja Sanakirjasäätiö poolt avaldatud küsimuskavus. „Finnisch-Ugrische Forschungen“ites“, „Virittäjä’s“, „Kalevalaseuran Vuosikirja’s“, „Valvojas“ ja paljudes eriteostes on Setälält ilmunud kas iseseisvaid folkloristlikke töid või ühenduses keeleliste käsitlustega. Kaine läbinägevusega esitatud arutlused on jäädava väärtusega ega muutu pea paljaks ainekoguks, nagu paljude teiste kaasaegsete tööd. Suurim Setälä varemaste ajastusse kuuluv rahvaluuleline eriuurimus on piiskop Henriku surmalugu: „Piispa Henrikin surmavirsi“ (1890).

Ühenduses Kalevalaga peab peale koostaja Lönnroti peatuma Gallen-Kallela ja Kaarle Krohni kõrval Setälä juures. Gallen-Kallela on loonud lõuendile võrratuid Kalevala kangelaste kujusid, Kaarle Krohn ja Setälä seletanud samade kangelaste usundilist või ajaloolist tagapõhja. Kõrvale jättes vähemad tööd, nimetagu ainult kolme Setälä kalevala-ainelist suuruurimust: „Kullervo-Hamlet“ (1904—11, FUF III, VII, X ja „Valvoja“ 1910). „Väinämöinen ja Joukahainen“ (1913) ja „Sammon arvoitus“ (1932). „Kalevala“ valulaps, enfant terrible Kullervo, kelle heateodki muutuvad õnnetuseks, põhjeneb Setälä arvates Saxo Grammaticuse taani ajaloo kangelase Amleth’iga, keda muide tunneme Shakespeare’i Hamletina, ühel ja samal põhjamaisel muistendil, millega hiljemini on liitunud lugusid Kalevipojast ja muid rahvaluule aineid.

Väinämöinen ja Joukahainen on Setälä järgi loodusvägede sümboleid, kes on omavahel alatises võitluses. Joukahainen oleks lume ja jää haldjas, Väinämöinen aga veehaldjas ehk veejumal. „Sammon arvoitus“ on kogult, välimuselt ning sisult suurim uurimusteos, mis seni on avaldatud soome rahvaluule kohta. Selles

tuuakse täieline ülevaade varemast Sampot puudutavast kirjandusest, laulikute arvamustest ja kunstnikkude ainetõlgendusest ning esitatakse lõpuks oma töö tulemused.

„Kalevalat“ valgustades on Setälä toonud ohtrasti võrdjooni eesti rahvaluulest ning usundist ja sellega lahendanud ka mitmed puhteestilised küsimused.

Nyt on mies mennyt meiltä
Matkoille majattomille,
Teille tietämättömille.

Paul Ariste.

Kalevala „laevapuu“ Setus¹⁾.

Lemminkäise kosimise- ja surmalaulude järgi kirjeldatakse, kuidas Väinämöinen „uduse neeme ninas“ hakkas venet valmistama. Sampsa Pellervoinen kullase kirvega käib laevapuud otsimas. Vastu tulev h a a b on seest õõnes ja m ä n d nii habras, et kumbki neist ei kõlba laevapuuks. Kolmanda puuna kohtab t a m m e, mille maha raiub ja mille laudadest Pellervoinen ehitab Väinämöisele laeva²⁾.

Arhippa Perttuse lauludest on Lönnrot laenanud Sampsa Pellervoise³⁾, kes Uues Kalevalas on kujutatud laevapuu otsijaks Väinämöisele, kuna mõningaid muid motiive on lisatud veel Suojärve lauluteisenditest⁴⁾.

Vanas Kalevalas⁵⁾ ühe Karjalast saadud lauluteisendi järgi⁶⁾ esineb laevapuu otsimine just vastupidi eelmisele. T a m m keeldub ja esitab põhjuse, miks ta laeva põhjapuuks ei kõlba: madu maganud tema juurel, kull verise suuga istunud tema ladvas. Lönnrot on omalt poolt juurde lisanud Väinämöise matkamise veel edasi, kuni leiab m ä n n i või p e d a k a, millest saab laeva põhja.

Eesti põhjarannikul avaldavad tavaliselt teisedki kohatavad puud, milleks nad kõlbavad. Nii tunnustab k u u s k heaks aiapuuks, m ä n d küttepuuks, l e p p liipsiastjaks, h a a b tündriks või kiigeks ja k a s k rattapuuks. Prof. K. Krohn on esialgu oletanud selle laulu tekkimispaigaks Lääne-Eesti⁷⁾, hiljem on ta Ingeri-Eesti kokkusattuvuste ja Eestis esineva hõreda ainestiku tõttu loobunud oma endisest seisukohast, jättes kogu probleemi lahtiseks⁸⁾. On huvitav, et „Eesti rahvalaulude“ I osa ja ERA-i täienduste alusel⁹⁾ ei ole sellest laulust saadud dr. J. Hurda ega hilisemate kogude kaudu ühtki lauluteisendit. S. Sommeri praegu 100 000-lk-lises kogus leidub sellest laulust siiski k a k s v a r i a n t i Setust, mille ehtsuse juures ei saa kahelda. Vanem neist, 1927. a. Jaan

Orusaare tähistatud Olga Jõgeveri teisend Lõuna-Setust, Lõõkova külast, on liitlaul: rikastamine (mängulaul) + laevapuu + suur tamm¹⁰). Siin küsitakse tammelt ja vahtralt korraga, kas nad „laeva la(a)studeks“ kõlbavad (Lõuna-Eesti motiivi):

... Mia õks täl vasta puutusigi,	40 Küsütellä', nõvvatellä':
Puutusigi, juhtusigi?	„Kas sust saa õks purõ puid
Tammekēnē õks puukēnē,	Purõ puid, laiva lasta?“
Vaherpuu varrekēnē.	Vel'õ võtt' õks jal' kirjvē käsile,
35 Vel'õ lausi õks meelestāni,	Kuuda kuralē olaē.
Lauzi meele poolestāni:	45 Vel'õ lei õks ütsi pooli,
„Tammekēnē õks puukene,	Tēisi pooli tōotōli!
Vaherpuu varrekēnē!“	Jāas õks verd vesdo pä[ä]le,
Vel'õ haari õks küsütellä',	Tuld tuima ravva pä[ä]le!“

Tamme raiudes kõneldakse käesolevas teisendis „verest“, milline motiiv üldse on Lõuna-Eesti algupära. Vrd. näiteks Ta 5 „Veri kargas versta maada“ (TMr), resp. Ta 4:

„Veri karas versta pääle,
Vahtu vaeva ravva pääle“ (TMr) 11).

„Vere“ esinemise motiiv puu raiumisel, selle kordvärss „raud“ ja „laastu“ löömine, vrd. Ta 4:

„Võtsin venna „vestukese“,
Lõijen ütte laastukese“ (TMr)

osutavad, et S. Sommer'i kogus esinev Lõõkova kl. variant on Tartu-Maarja lauludele kõige lähemal.

Teine Kalevala „laevapuu“ teisend (mitte liitlaul!) on tähistatud 1932. a. N. Sõrmuse poolt Marie Kütte'lt Põhja-Setumaalt vastu Rāpina piiri, Vööpsu kl-st¹²), mis aga dr. J. Hurda Rāpinast saadud¹³) kahe nigela katkendiga kokku ei sobi. S. Sommeri setu „laevapuu“ teisendi algus on kõige lähemal Lüganause laulule¹⁴). (Vi 3):

Setu (II 1932):

Sõidi tükü Türgi tiidä,
Veidõkõsõ Narva maada,
Viis versta venne maada.

Sääi tul vasta pedäjä mõtsa.

5 Mina pedäjal t küüsümä:

Lüganause (1888):

Tüki sõidin Türgi teeda,
Natukese Narva maada,
Viis versta Vene rajada,
Rohelista Rootsimaaada.

Sääi tuli vasta männi metsa.

Mina vaid männilt küsima:

„Kas sust saasõ lootsko puida
Lootsiko puida, laiva lauda

Vii vasta veerejäädä?“

„Kas sinust saab ka *purja* puida,
Purja puida, laiva laida,
Ligi linna seisijaida,
Vee kui vasta veerijaida?“

S. Sommeri setu „laevapuu“ männi-kohtamise laulust on hävinud vaid kaks värssi: „Rohelista Rootsimaada“ ja „laiva laua“ kordvärss: „Ligi linna seisijaida“, võrreldes Lüganuse variandiga. Mänd vastab esitatud küsimusele eitavalt:

Setu:

Petäi kuuli, vasta kosti:

10 „Ei must saa küll laiva lauda,
Laiva lauda, lootsiko puida,

Vii vasta veerejäädä.“

Lüganuse:

Mändi kuuli, mulle kosti:

„Ei must saa küll *purja* puida,
Purja puida, laiva laida,
Ligi linna seisijaida,

Vee kui vasta veerijaida!“

Edasi esitatakse samad küsimused kuusele:

Setu:

Sis mina sõidi tüku tiidä,
Sääl tul vasta kuusõ mõtsa.

15 Mina kuusõlt küüsumä:
„Kas sust saasõ lootsiko puida,
Lootsiko puida, laiva laida

Vasta vii veerejäädä?“

Lüganuse:

Siis mina sõidin tüki teeda, —
Sääl tuli vasta kuuse metsa.

Mina kuuselt *kuulamaie*:
„Kas sinust saab ka *purja* puida,
Purja puida, laiva laida,
Ligi linna seisijaida,
Vee kui vasta veerijaida?“

Setu kuuse-kohtamise laulust, võrreldes Lüganuse variandiga, puudub vaid ainus kordvärss: „Ligi linna seisijaida“, muidu needki kuuse-stroofid vastavad teineteisele täielikult. Seda, mida setu variandis vastab kuusk, Lüganuse laulu teisendis nii männile kui kuusele esitatud küsimusele vastab vaid mänd:

Setu:

Kuusõ kuuli, kosti vasta:

20 „Ei must saa laiva laida,
Laiva laida, lootsko puida,

Vasta vii veerejäädä.“

Lüganuse:

Mändi kuuli, mulle kosti:

„Minust saab *kül purja* puida,
Purja puida, laiva laida,
Ligi linna seisijaida,

Vee kui vasta veerijaida.“

Järgnev lepa-kohtamise motiiv, nagu kogu setu teisendi lõpposa, on Lüganuse naaberkihelkonna Viru-Nigula¹⁵⁾ laulu järele põimitud (Vi 4):

Setu (1932):

Sis mina sõidi tükü tiidä,
Tükü tiidä, marja maada.

25 Tuli vasta lepä mõtsa.
Mina lepältä küüsumä:
„Kas sust saasõ laiva lauda,

Vii vasta veerejäädä?“

Lepä kuulis, vaasta kostis:

30 „Ei must saa laiva lauda

Vasta vii veerejäädä.“

Viru-Nigula (—1878):

Tuli vasta leppa metsa.

Mina leppalta küsima:
„Kas sinust saaneb laeva lauda,
Laeva lauda, purje-puida,
Vee vasta veerejaida?“

Ei minust saanud laeva lauda,
Laeva lauda, purje-puida;
Vee ei vasta veerejaida.“

Samad küsimused kui lepale esitatakse kummaski laulus veel k a s e l e, mille vastus on ka eitav:

Setu:

Sis mina sõidi tükü tiidä,
Tükü tiidä, marga maada.
Mis mul vasta tulõnesse?
35 Tulli vasta k õ i v o mõtsa.
Mina kõivolta küüsumä:
„Kas sust saasõ laivalauda,

Vii vasta veerejädä?“
Kõiv aga kuulis, vasta kostis:
40 „Ei must saa laiva lauda,

Ega vasta vii veerejädä.“

Viru-Nigula:

Tuli vasta kase metsa.
Mina kaselta küsima:
„Kas sinust saaeneb laeva lauda,
Laeva lauda, purje-puida,
Vee vasta veerejeda?“

„Ei minust saanud laeva lauda,
Laeva lauda, purje-puida,
Vee ei vasta veerejeda.“

Et just Viru-Nigulast põlvneb käsitusel oleva setu „laevapuu“ lõpposa, seda tõendab eriti kuuse-stroofide veelkordne esinemine, kuigi need esinesid varem Lüganuse teisendiga sarnlevas setu laulu algosas:

Setu:

Sis mina lätsi tükü tiidä,
Tükü tiidä, marja maada.
Tulli vasta k u u s õ mõtsa.
45 Mina kuusõlta küüsumä:
„Kas sust saasõ laiva lauda,
Laiva lauda, purjõ puida,
Vasta vii veerejädä?“
Kuusk aga kuulis, vasta kostis:
50 „Ei must saa laiva lauda,
Laiva lauda, purjõ puida,
Vasta vii veerejädä.“

Viru-Nigula:

Tuli vasta kuuse metsa.
Mina kuuselta küsima:
„Kas sinust saaneb laeva lauda,
Laeva lauda, purje-puida,
Vee vasta veerejeda?“

„Ei minust saanud laeva lauda,
Laeva lauda, purje-puida,
Vee ei vasta veerejeda.“

Nagu Uues Kalevalas ja üldiselt eesti „laevapuu“ variantides, nii setu vastavas teisendiski t a m m viimase kohatava puuna soostub lõpuks „laeva lauaks, vee vastu veerejaks“:

Setu:

Sis mina lätsi tükü tiidä,
Tükü tiidä, marga maada.
55 Mis mul vasta juhtunõssõ?
Juhtos vasta t a m m õ mõtsa.
Mina tammõlta küüsumä:
„Kas sust saasõ laiva lauda,
Laiva lauda, purjõ puida,
60 Vasta vii veerejädä?“
Tamm aga kuulis, vasta kostis:
„Jah, must saasõ laiva lauda,
Laiva lauda, purjõ puuda,
Vasta vii veerejädä.“

Viru-Nigula:

Siis sai vasta tamme metsa.
Mina tammelta küsima:
„Kas sinust saaneb laeva lauda,
Laeva lauda, purje puida,
Vee vasta veerejeda?“

„Ja, minust saaneb laeva lauda,
Laeva lauda, purje-puida,
Vee vasta veerejeda.“

Eelolevast värsivõrdlusest selgub huvitav tõsiasi: Kalevala „laevapuu“ Lõuna-Setus ja Tartu-Maarjas omab ühiseid motiive, kuna Põhja-Setus ühtib peajoonis laulu kontaminatsiooniga Lüganuse ja Viru-Nigula teisendist. Samal ajal Setu naabrusest tähisatud Räpina-Toolama „laevapuu“ redaktsioonis personifitseeri-

takse kohatavaid puid: „Tere, kuusi, noori meessi!“ või „Tere petäj, pikki meessi!“¹⁶), mille kohta ei leidu setu senisest aines-
tikust mingeid teateid.

Lüganuse „laevapuu“ teisendit (Vi 3) lähemalt võrreldes sel-
gub, et laulu keskelt on hüljatud värssid 4 ja 9 = 14 = 24 = 29, s. o.
tegelikult ainult kaks värssi! Teisendi lõpust on hüljatud täielikult
värssid 31—39, mis on kontamineeritud liitlaulust: vanade ja noorte
sõudmine äsja valminud venel. On huvitav, et Lüganuse „laeva-
puu“ teisendis määnd esineb kahel korral. Esimesel korral loobub
ta laevapuuks tulemast. Teisel korral, kuuse kohtamisel, vastab
määnd (sic!) kuuse asemel, et ta laevapuuks kõl bab. Võõpsu lau-
lus tuuakse esimene kord männi eitav vastus laevapuu kõlvuüi-
suse kohta. Järgneval kohtamisel kuusega, millele Lüganuses
vastab määnd jaatavalt laevapuu kõlvulisuse suhtes, vastatakse
Võõpsu teisendis aga eitavalt ja ka Lüganuse teisendi männi
sõnadega!

Võrreldes Võõpsu „laevapuu“ kirjapanu lõpposa Viru-Nigula
(Vi 4) teisendiga, näeme siin ka üllatavalt suurt sarnasust. Setu
variandis on välja jäetud vaid värssid 7 = 10 = 18 = 21 ja järjekind-
lalt igal pool korduv kolmikvärss:

„Las nüüd laulab luine laeva,
Luine laeva, puine purje,
Lippata lina-palaka.“ (VNg)

Hüljatud on Viru-Nigula teisendist samuti männi-kohtamise
värssid 37—44, kuna need Lüganuse järgi Võõpsu laulu algul
juba esinevad. Eri puude kohtamise järjekorrast saame järgmise
kujundi:

Lüganuse:	Viru-Nigula:	Võõpsu:
mänd	———	petäi
kuusk + määnd	———	kuus
———	lepp	lepp
———	kask	kõiv
———	kuusk	kuus
———	mänd	———
———	tamm	tamm

Juurde tuleb Võõpsu „laevapuu“ variandis v.: 23, 24, 29, 32,
33, 34, 39, 42, 43, 49, 53, 54, 55 ja 61, s. o. vor-
miliselt 14 uut värssi! Neid uusi värssse lähemalt analüüsid
selgub, et v. 23 = 32 = 42 = 53 on laenatud Lüganuse teisendi 19-st
värssist, v. 24 = 33 = 43 = 54 (kuigi esimeses (24) ja kolmandas
(43) v-s esineb „marja maada“ pro „marga maada“), v. 29
(lepp...), 39 (kõiv...), 49 (kuusk...) ja 61 (tamm... aga
kuulis, vasta kostis) on laenatud Lüganuse teisendi 11-st
värssist ja v. 34 (mis mul vasta... tulõnesse), 55 (... johtu-

nõssõ) on analoogilised värsid — saame tegelikult vaid 2 uut värssi! Need on: 1) „Tükü tiidä, marga (resp. marja) maada“ ja 2) „Mis mul vasta tulõnesse (resp. johtunõssõ)?“ — Kas esinevad need Võõpsu teisendisse lisandatud mitte Virumaa värsid teistes „laevapuu“ kirjapanudes? Võõpsus esinevale kordvärsile „tükü tiidä“ leidub paralleele vaid Lõuna-Eesti teisendites, mujal aga on see tundmatu. Nii esineb too värss ainult sellisel kujul Laiusel: „Tükki teeda, marge maada“ (Ta 2), Kodaveres: „Tükki teed ja merka moad“ (Ta 3) ja Tartu-Maarjas: „Turgi teeda, Margu maada!“ (Ta 4)¹⁷). Teise lisavärsi esinemisala on pisut laiem. See esineb Viru-Nigula kahes järgmises teisendis: „Keda vastaje tuleksi?“ (Vi 5) ja „Keda vastaja tuleksa?“ (Vi 6), Järva-Madises: „Mis meile vasta tuleksi?“ (Jä 4), Karuses: „Mis seal tee peal vastu tuleb?“ (Lä 1), Suure-Jaanis: „Mis ma leidsin metsastaje?“ (Vi 1), Kolga-Jaanis: „Mis ma leidsin metsestagi?“ (Vi 2), Kursis: „Mes mulle vasta tules?“ (Ta 1), Kodaveres: „Mis so vasta siis tulli?“ (Ta 3) ja Tartu-Maarjas: „Kesse mull vasta tulesse?“ (Ta 4). Seegi piire on enam Lõuna- kui Põhja-Eestist, vrd. Kursi ja Tartu-Maarja vastavaid värse!

Kahest eelmainitud Lõuna-Eesti lisapiirdest hoolimata on täiesti kindel, et laulik M. Kütte' l oli mingi otsene või kaudne¹⁸) ühendus „Eesti rahvalaulud“ I-ses trükitud Virumaa lauludega. Seda tõendab tõsiasi, et kõikjal esineva värsivormi „laiva lauda“ asemel ilmub kahel korral „laiva laida“ (värsid 14 ja 17)! „Laida“ sõna muide esineb ainult Virumaa kolmes kihelkonnas: Jõhvis (Vi 2), Lüganuses (Vi 3) ja Haljalas (Vi 7 ja Vi 9). Sõna ise on Eestis tundmatu (vähemalt Wiedemann ei tunne seda). See on laenatud koos lauludega ingeri murretest, kus „laita“ tähendab (laeva-) külge, äärt või parrast. Milline oleks setu „laevapuu“ kohta tehtav järeldus? — Lõuna-Setu „laevapuu“ on lähtunud Lõuna-Eestist ja avaldab kui liitlaul ilmselt setu laulutavale kõige omapärasemaid jooni. Põhja-Setu „laevapuule“, välja arvatud vaid kaks Lõuna-Eesti lisapiiret, on olnud eeskujuks mingil seni lahendamata viisil „Eesti rahvalaulud“ I-s trükitud teisendid. Nii on Põhja-Setu „laevapuu“ laulutava tõdemiseks vaja veel senisele lisaks uusi variante.

Elmar Päss.

1) S. Sommeri uues „Setu vanavara“ kogus leidub esmakorda Setumaalt saadud muidki Kalevalas esinevaid laule, nagu Kannel, Loomislaul, Soomehärg, millest dr. J. Hurt ja teised temast hilisemad korjajad ei ole saanud mingeid andmeid. Vrd. E. Päss: Vaimukultuurilist omapära eesti rahvaluules. Eesti rahvuskultuur, lk. 13—21. 2) Vt.: Kalevala 16: 1—100. 3) K. Krohn, Kalevalastudien V, lk. 83—88 (FFC 75). 4) K. Krohn, Kalevalan runojen historia, lk. 434—437. 5) Vanha Kalevala 9: 1—25. 6) A. R. Niemi, Vanhan Kalevalan eepilliset ainekset, lk. 83. 7) Kalevalan runojen historia, lk. 430 ja 820. 8) Kalevalastudien V, lk. 92.

9) Vt. ainult H R 1, 59 (6). ¹⁰⁾ S 2520/2 (10). ¹¹⁾ Vrd. Eesti rahvalaulud I, lk. 158 ja 159. ¹²⁾ S 41112/6(7). ¹³⁾ Setukeste laulud II, lk. 242, nr. 1072 ja 1073. ¹⁴⁾ Eesti rahvalaulud I, lk. 144. ¹⁵⁾ Eesti rahvalaulud I, lk. 144. ¹⁶⁾ Kaske, kuuske, mändi ja tamme hüütakse „noore mehe“ tiitliga vaid Jõhvis (Vi 2), muidu tavaliselt kas „poisikeseks“ — Viru-Nigulas (Vi 5, 6) ja Kuusalus (Ha 2, As/Ha/1), „ühkeks meheks“ — Kuusalus (Ha 1, 3), või „suureks ning nooreks“ — Harju-Jaanis (Ha 4). Vrd. Eesti rahvalaulud I, lk. 143—159. ¹⁷⁾ Teine moodus „marja-maada“ ei esine kusagil. See on ilmselt Maria Kütte enda moodustis. „Tipulist maad“ võrreldakse küll „laevapuu“ teisendites „marja varsilisega“, vrd. teisendeid Harju-Jaani (Ha 4) ja Kuusalu (As/Ha/1) jne., millel aga siinsega ei näi olevat sidet. ¹⁸⁾ Nende ridade kirjutajale tundub isiklikult, et siin on ka u d n e ü h e n d u s, sest näit. värs 35 on algupäraselt tähistatud käsikirjas: „Tulli vasta (kuusõ) kõivo mõtsa!“ Kirjapanus, kui see on tõesti saadud laulik M. Kütte'lt, ei ole siis täiesti kindel oldud puu-nimede järjekorras. See ja mõned muudki seigad setu kirjapanu värsimuutustes osutavad ebakindlust, mis hõlpsamini esineb mälus kui mahakirjutuses. Mil viisil trükitud laul sai kaudsel teel eeskujuks setu laulikule, see nõuab veel vastavat erilist uurimist.

Tulihänna nimetustest.

Meie vanarahva usundi vist küll kesksemaid kujusid on inimkäte tehtud tont, mis pimedas taeva all lendab, tulesoru taga, ja omanikule veab varandusi, nagu raha, vilja, piima jm. Tulihänna valmistamist ja olemasolu on veel päris hiljuti usutud, kuid praegu nähtavasti raugadki, kui sellest olendist jutustavad, teevad seda ainult pärimuslikult. See mütoloogiline kujutelm näib alguse olevat saanud loodusnähtusest, nimelt meteoorist, kuid ka komeedist. Selgusetut on talurahvas püüdnud siis mõtestada ja nõnda on algpildile külge pookunud 'varandusi hankiva nõia' tähendusvale, mis kõik lõpuks on ühte sulanud kunstlikult valmistatud meteoorikujulise ja vara kokku kandva vaimu kujutelmaks. Meie maal see on tuntud teatavasti juba XI saj-st, nagu ajaloolane Breemeni Adam tunnistab. See olend esineb ka mitmete meie naabrusrahvaste mütoloogias, nii Vadjas (vdj. Pummala para ¹⁾ ~ lemmüz ²⁾: *näile para kannap*), Soomes (*para* ~ *paara*, näit. *voipara*, *maitopara*, *rahapara*, *viljapara*, kuid vananenult ka *kratti*, *ratti*, isegi *piritus*, *piritys*, *pirityinen* ³⁾) ja vist *paskahäntä* << **piskohäntä*? ⁴⁾, ja Lätis (*pükis*), eriti aga germaani rahvastel, nii Rootsis (*bjära*, *skratt*), Saksas (*Drache*, *Hausdrache*, *Getreidedrache*, *Milchdrache*, *Butterdrache*, *Golddrache* jne.) ja Taanis. See kummitus on aga tundmatu Liivis (ka Irbeni väina teisel kaldal, Sörve sääre

¹⁾ Laen nähtavasti soomest.

²⁾ *Lemmüz* (< **lembüs*) puhul vrd. eesti mõistatustes: „Ilves nutab, lemsi (lemmis) laulab, sarapuu süda sadanud, tamme känd ei kõiguta“, „Nugis nutab, lemsi laulab, tamme känd ei kõigutagi“ Eisen, (E. mõist., 2. tr.)

³⁾ Vt. neist ms. Setäläl, Sana- ja asiatiedusteluja vanhojen uskomusten alalta I (1928), lk. 32—4.

⁴⁾ K. Viikuna andmeil, vt. Setälä, tsit. t., 74.

otsas Jāmajas), Leedus, Poolas ja Suur-Venes (muinasjuttudes tulilind, *žar-ptiitsa*). Eestis ja Lätis (siis muidugi ka Soomes ja Vadjas) seda on peetud laenuks germaani rahvastelt, vt. L. Schroeder, Germanische Elben u. Götter beim Estenvolke, lk. 14 j. (1906), E. Mogk J. Hoops'i Reallexikon'is (vt. Hausgeister, § 6), O. Loorits, Eesti rahva usund (ERU), lk. 57, Estnische Volksdichtung und Mythologie (EVuM), lk. 77. Esialgu aga võiksime seda olendit väga hästi arvata Läänemere rannamaade „mütoloogilise balkanismi“ nähtuseks, nagu me ühiseid jooni leiame ka nende rahvaste keeleehituses, artikulaatsioonibaasis, hääletämbris, süntaksis, etnograafias ja rassis, ilma et igakord selged või veel selgitatud oleksid ühisjoonte tekkimispesad ja nende leviku suunad.

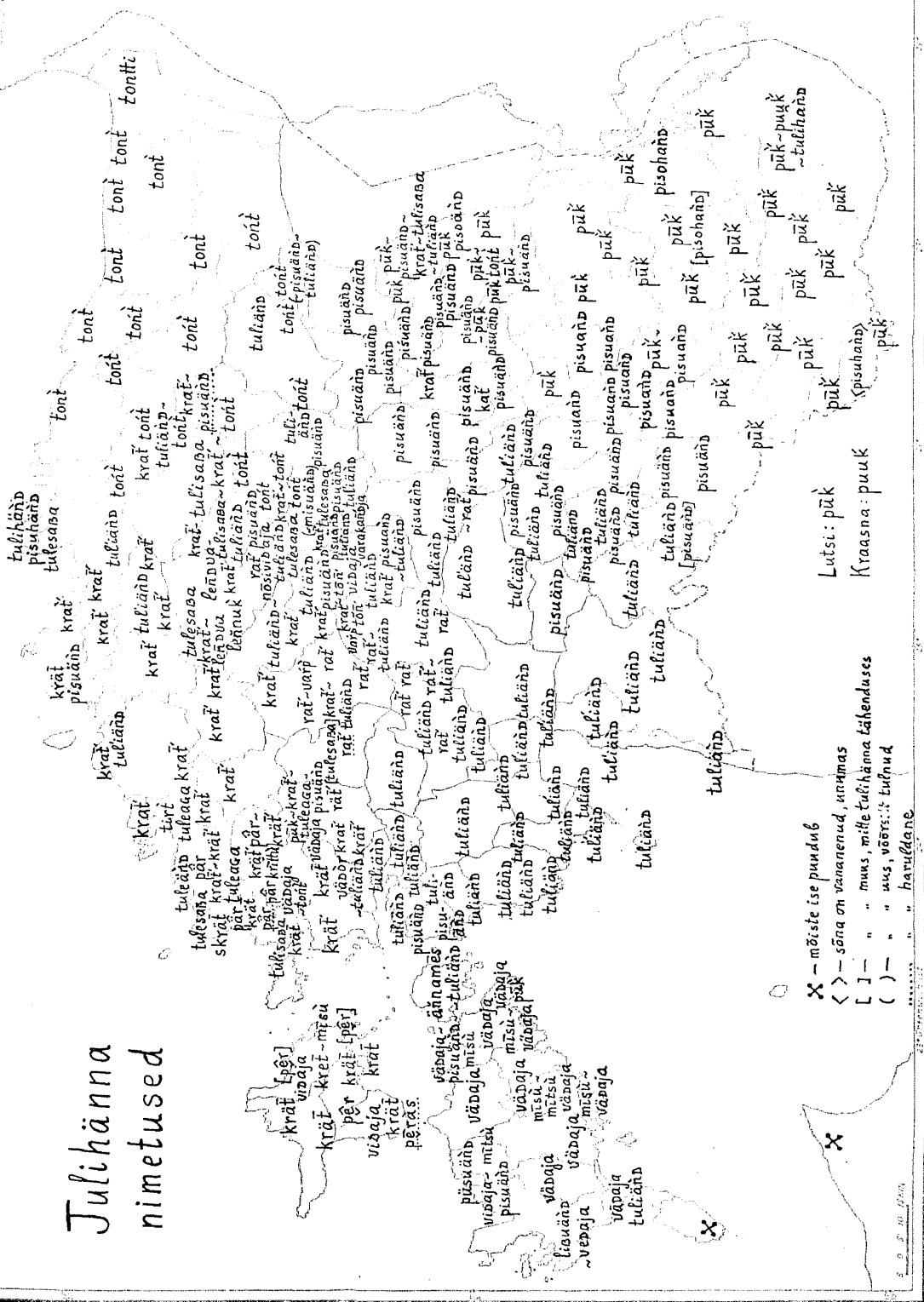
Järgnevas esitaksime lähemalt iseäranis Eestis nii populaarseks kujunenud tulihänna-varavedaja arvukaid nimetusi⁵⁾, kusjuures selle olendi sisu puhul juhataksime folkloristide vastavasse uurimustesse, nimelt M. J. Eisen, Eesti mütoloogia (1920), lk. 133—9, Estnische Mythologie (1925), lk. 119—30, tema õpilase O. Looritsa ERU, lk. 56—7, EVuM, lk. 75—9.

1. kratt, -i.

Väga laialt loodepoolset Eestit katab nimetus *kratt* (Harjumaa, Loode-Järva, kohati Läänemaa, Virumaa lääneservad jm.), *kratt* (Kassari saar), *krättl* (Põhja-Läänemaa, Risti ja Viimsi, *krätt* (Hiiu), *krett* (Pühalepa), *raft* (Lõuna-Harju, Kirde-Pärnumaa, Pilistvere), *kaft*, *katikene* (Kursi, häälikuliselt vrd. Kihelkonna *plärisema* > *pärisema*, Keila *klitseriin* > *kitseriin*, *promenaad* > *pomme-naat*, Kihnu *preester* > *piester*, Saarde *kriips* > *kiips*, laialt *kroosu* > *koosu* 'vanaema'). (Vt. kaarti nr. 2!) Tulihänna ainsa nimetusena see esineb ainult Harjumaa keskosades ja vist Reigis, mujal aga kõrvuti muude nimetustega. P. Ariste on (Eestirootsi laensõnad eesti keeles, lk. 63—4) selle seletanud laenuks Eestis kõneldavaist rootsi murdeist. Mandril selle lähtekohaks oleks, Ariste järele, Risti, Hiuis aga Reigi rootsi murded. Millal sõna oleks laenatud, pole öelda hõlpus, meie kirjaliste mälestiste vähese ulatuse tõttu; olen arvanud selleks ajaks tõenäoliktult XVI saj-t (vt. Eesti Entsüklopeedia 2, 701), kuid see võis toimuda ka varemalt: Soomest me seda sõna tunneme

⁵⁾ Käsitletav ainestik on ammutatud järgm. allikatest: 1. autori enese kogutud andmed, 2. Ak. Emakeele Seltsi kogud Eesti Keele Arhiivis (EKA-s), 3. autori mõnede õpilaste kogutud andmed. (Tänuga oleks siin eriti nimetatud hr. R. Viidema.) 4. Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA) andmed. Viimastest on tarvitatud ainult neid, mida otseselt koha peal keeleuurijate kogutud andmed kinnitavad, kuna kõik, mis nendega vastuolus ja kahtlased, on kõrvale jäetud. Jään lootma, et hr. Loorits tõesti avalikult tõestaks ja mitte ainult tõestada ei lubaks, et ERA-i keeleline ainestik ses ja muudes küsimustes on ustavam kui lingvistide kogutud (ms. autori Eesti Murdeatlasi) vastav materjal. — Kirjutuse loetavuseks on pea kõik keeletsitaadid lihtsas transkriptsioonis, arvestades täpseid tsitaate suurel kaardil (nr. 1) ja uurimuse mittefoneetilist laadi.

Julihanna nimetused

tulihaänd
pisihaänd
tuksaosa

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

tonit

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

krät

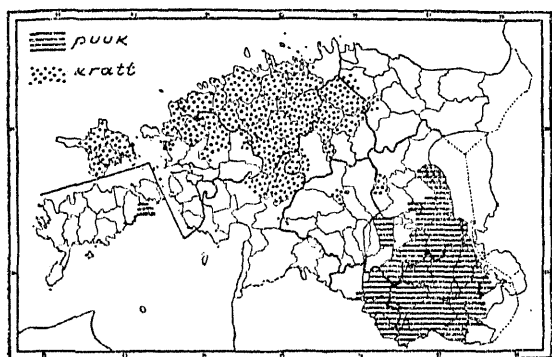
krät

Lutsi: pük
Kraasna: puuk

- X — mõiste ise puudub
- < > — sõna on vananenud, ei ole kasutusel
- [] — " " " " " " " " " " " "
- () — " " " " " " " " " " " "
- — " " " " " " " " " " " "

igatahes a-st 1551 (M. Agricola oma Psaltri eessõnas lausub: Cratti / murhen piti Saaraft⁶⁾ 'kratt pidas hoolt varandusest') ja umbkaudu samaaegse mõjustuse laine võis selle tuua ka Eesti. Kui õige on, et see sõna meile impordeerus looderandade roots. lastelt, siis ta peagi osutab kalduvust õige kiireks levimiseks, sest juba a. 1698 Ambla⁷⁾ kiriku visitatsiooniprotokollid seda nime-tavad: *wiljakratid*, ? *wiljakrattit**). Siiski sõnastikud ja kirja-keel seda ei tunne kauemat aega. Teada olevalt esimest korda seda tarvitab Schultz-Bertram oma „Peegli piltides“ (1866): „Kas kraat läks lüpsma lehmad woerad?“ (lk. 24), siis J. B. Holzmayer, Osiliana I (ÖES-i Toim. VII 2, a. 1872): „Der *Krat* sucht zu vermitteln, auszugleichen, zu vergelten; er führt den Bestohlenen und Beraubten nicht selten ihr Hab und Gut wieder zu... (D. [= Hiiu]) (lk. 11, ka lk. 13), Wiedemann, Aus d. inn. u. äuss. Leben d. Ehsten (1876): „*Krafft*

Kaart nr. 2.

(schwed. *skratt*), *kratt*, *raha-rett* ist ein Geist oder Kobold, welcher seinen Besitzer an Uebelthätern rächt und ihm Glück und Wohlstand bringt, indem er anderen ihre Habe entwendet, denen er auch die Milch der Kühe saugt und Milch und Butter verdirbt“ (lk. 427) ja J. Jung, „Kodu-maalt“ nr. 6 (a. 1879): „Kraat on üks asi, keda igatüks iseenelele võib teha...“ (lk. 17). Sõnastikus see esineb esmakordselt alles Wiedemannil a. 1869). Praegu selle nimetuse tundmine murretes laieneb eriti ühiskeeles ja kirjakeeles kaudu, kus see oma eritüvelisuse põhjal on kerkinud selle mütoloogilise kujutelmaga peaaegu ametlikuks nimeks: võimalikult sel teel on see nimetus omaseks saanud pea-alast eraldi Piliistvere kagus, Kursis ja Kodaveres, ja ERA-i andmeil Karusel,

⁶⁾ Vt. näit. K. Krohn, *Suom. runojen uskonto*, lk. 4.

⁷⁾ Praegu siiski on Amblas, vähemalt lõunaosas, *tonit* põlisem nimetus, *tuliand* ja *kratt* aga uuemad.

* Vt. Eisen, *Estn. Myth.* 119 (ka Ecsti M. 133), kus täpne tsitaat puudub.

Mihklis ja Audrus (põliseilt vanult pole allakirjutanul õnnestunud seda nimetust neist kolmest kihelkonnast noteerida). See tüvi on sigitamas koguni tuletisigi, nõnda Tammsaarel (Vanad ja noored, 1913) kassi kohta: „Mis sa kräunud, kas hiiesid ja lindusid vähe veel oled saanud, linnu pesadki kratid ära?“ (lk. 108). Oma pärisalast pisut eemal on see sõna paiguti ka tähenduslikult edasi arenenud: Rakvere khk. *juama kratt* 'jooma-kratt', 'joodik'⁵). Võimalik, et selle sõnaga on ühenduses ka L.-Nigula Seljaküla *kriitu*, algselt vist lastekeelne ja arvatavasti deminutiivse *i*-sisemorfeemiga kujund nagu samas L.-Nigula murdes laiemaltki esinev *kitunupp* (<Kullamaa keskosade *kuudi-nupp?* või Kullamaa-Piirsalu **ketasnupp*, **kettanupp*, kus praegu tegelikult siiski *nukk*, *-u* ja lõunapool Kullamaal *ketas* 'vurrkann').

2. tont, -i.

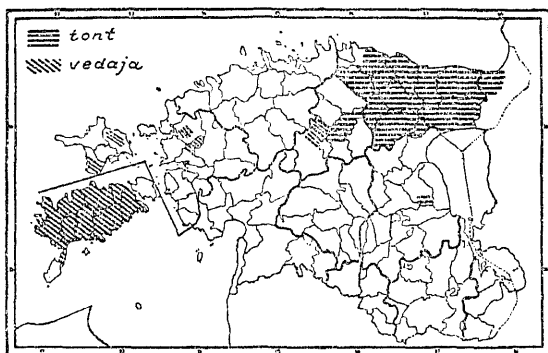
Igasuguste kummituste ülemaaline nimi *toñt* on põhja-eesti kirdemurretes spetsialiseerunud kõige „positiivsema“, talupojale muiste kõige tulusamaks arvatud kolli, nimelt tulihänna nimetuks: Viru lääne- ja lõunaosade, Järva idakihelkondade ja Avinurme, M.-Magdaleena Kusma *toñt*, Viru rannamurrete *tont*, Vaivara *tonti*. (Vt. kaarti nr. 3!) Ka seda sõna on arvatud laenuks nimelt meieaia rootsist ja vanemasse laenudekihti kuuluvaks (Ariste, Eesti-rootsi laensõn., 108). Siiski see nimetus Kirde-Eestis, kus üldse tonti laialt kutsutakse *kummitus* (Haljala, Rakvere, V.-Jaagupi, Lüganuse, Jõhvi), *kummidus* (V.-Nigula) on tuntud ka teises, 'viljapeletise' tähenduses, sagedasti muidugi täiendatud sõnadega *erne*, *põllu*, *kanepi* jne. (*tont*). Ses varjundis leidub *tont* isegi laiemal alal, Ida-Harjus, kogu Järvas, Põhja-Viljandimaal ja Põhja-Tartumaal. Kirjakeeles see sõna harilikult on esinenud üldse 'kolli, kummituse' tähenduses (näit. Arvelius, Ramma Josepi Hädda- ja Abbi Raamat, 39, ja J. Sommer, Luige Laos, 21) ja nähtavasti ainult Masing oma kirde-eestilises keeles sellega mõistab pisuhända (Marahwa Näddala-Leht 1822, 233—4).

3. tuli(h)änd.

Meie mütoloogilise olendi küllap vist kõige levinenum nimetus on Pärnumaa, Lõuna-Läänemaa, Kesk-Viljandimaa, Edela-Järva jmm. paikade *tuliänd*, *tuliänd*, kohati *tuleänd*, Setu *tulihand* (Küllätüvä). Selle praegune levikupilt äratab seepoolest tähelepanu, et leiame mitme paigu, Ansekülas, Ristil (rannakülades), Keila Tabasalus, H.-Jaanis, Kuusalus, Kadriinas, Simunas (idaosad) ja Setus, selle sõna pealast hoopis lahus vähemaid esinemispiirkondi. (Vt. kaarti nr. 4!) Et sõna sinna ühiskeele

⁵) Meil ajakirjandus kõneleb ka *kassakrattidest*, *hobusesabakrattidest* jne., seega siis *kratt* pilklikult 'varas'.

ja kirjakeele kaudu oleks hilisemal ajal rännanud, on vaevalt võimalik järgnevail põhjustel. Nii edelamurdeist kui ka edelapoolsemast ühiskeelest on üldse vähe mõjustusi kaugemale, eriti läände, põhja ja kirdesse, selle maa-ala kultuurielu ja keele vähese prestiiži tõttu (küll aga kagu sihis, kuid ainult Halliste ja Karksini, millele ju Pärnu on maakonnalinn, nõrgemalt ka Paistuni). Üldisemas ühiskeeles, ja nimelt põhjapoolsemas, pole *tuliänd* olnud kuigi kodunenud ja kirjakeeleski see on kaua olnud tundmatu. Alles M. J. Eisen oma muinasjuttude rahvalikes väljaandeis hakkab seda tarvitama (nõnda „Rahvaraamat“ II 1893: „Tulihänna tegemine“, lk. 16, ka lk. 22; sama III 1894 lk. 13, „Krati-raamat“ 1895, lk. 13 jm.) ja sõnastikkudeski see esineb esmakordselt alles Wiedemannil a. 1869. Palju tõenäolikum on, et need saared on jäänused toonasest suuremast

Kaart nr. 3.

tuli(h)änna-mandrist, mille on kohati (Harjus, Põhja-Järvas) hävitanud ja killustanud kahtlemata uuema *kratt*-nimetuse tugev voogamine loodest itta ja kagusse, kohati aga esialgu kitsamal alal kujunenud ja siis levikult laienenud, suhteliselt küll vist uuemad nimetused nagu Saaremaa *vädaja*, *vedaja* ja kaguesti *puuk*, *puuk*. Märkigem, et *tuliänd* esineb nendeski murretes kus (*h*)änd pole tuntud mitte loomasaba, vaid seelikusaba või heinakeeritise (saopatu) ja villahänna tähenduses (Põhja-Läänemaa, Lääne-Harju), või puudub hoopiski (Ida-Harju, Järva, Viru, Põhja-Viljandimaa). See ometi ei tarvitse tõendada *tuli(h)änna* tungimist uuemal aegadel edelast (s. o. [*h*]änd 'saba' alalt) põhja ja kirdesse, sest mõlemad sõnad, *saba* ja (*h*)änd, on muistsed, vähemalt algsoomelised, ja on varemaltki tarvitusel olnud samus idioomides kõrvu (vrd. sel puhul allakirjutanu „Leksi-kaalseist vahekordadest“ I 97—99).

Siin ja seal Põhja-Eestis (Noarootsi, Risti, Kose, Kuusalu, Anna, J.-Madise, Ambla ja Kodavere) on pruugitav ka nimetus

4. tulesaba, tulisaba,

mis tohiks olla edasiarend eelmisest, nimelt leksikaalse substitutsiooniga (*händ* asemele *saba*) neis murretes, kus *händ*-sõna elajasaba tähenduses puudub ja esineb ainult *saba*. (Vt. kaarti nr. 5!)

Samuti tulihännast hargnenud, kuid võimalikult ka ehk päris iseseisvalt kujunenud on kolmas, samuti algselt meteorilisest kujutelmast lähtuv, väga kitsa levikuga (Risti, H.-Madise, Kullamaa) nimetus

5. tule(h)aga

< *tule(n)haga*, kus (*h*)*aga* = *hagu* (*puu(h)aga*, *kaera(h)aga*, *tuule(h)aga*. (Vt. kaarti nr. 5!)

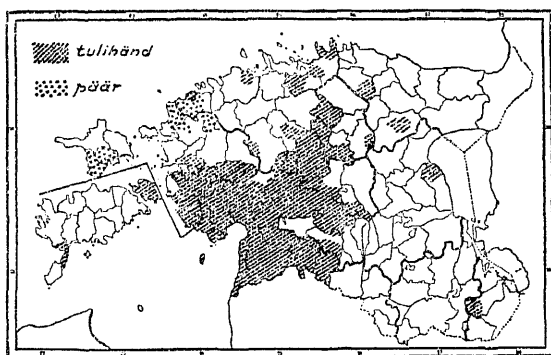
Tugevate kalduvustega saada (*krati* kõrval) ühiskeelseks ja kirjakeelseks nimetuseks on laialt põhja-eeesti kagus ja lõuna-eeesti keskosades, kuid eraldatult ka mujal esinev

6. pisu(h)änd,

pisuand, *pisohand* (vt. kaarti nr. 5!), Wiedemannil *pisuhänd* kõrval ka *piskhänd* 'Drache'. Sõna on meil kirjaliselt tunnistatud juba õige varakult. Nähtavasti esmakordselt selle leiame J. Rossihniuse teosest „Evangelia vnd Episteln“ (1632): „Ninck fähl paisti üs teine tächt taiwa fiffen, ninck kaje, üs suhr werref pissohand, sel olli seitse pähd, ninck kümne farwe...“, „Ninck fähl toufi üs tapplus taiwan, Michael ninck temma Englit tapplesit se pissu hanna fahn, ninck se pissu handt tapplis ninck...“ (ÖES-i Toim. XIX, lk. 81 ja 177), kus *pisuhänd* tähendab 'lendavat madu, lohet'. H. Stahl oma grammatikas a. 1637 esitab samuti: „Drache / walgfemeeß / lendwameeß / püssohand / deß“ (lk. 49), J. Gutsleff oma grammatikas-sonaraamatus a. 1648: „Drache Püssohand a“ ja A. Verginius omas Vastses Testamendis 1686: „Ninck twine Tächt nätti Taiwan / ninck näse suhr werrew Püssohand / sel olli seitse Päid...“ (Sahni Urv. XII, 3). A. Th. Helle (1732) seda sõna ei tunne, küll aga Hupel: „pissohand od. pissohänd, G. hanna, der Drache. d.“ [=lõuna-eeesti] (a. 1780), „pissohänd, hanna, it. pissohand, hanna, der Drache (welcher Korn stehlen und zuführen soll) r. [=põhja-eeesti] d.“ (a. 1818). Piibililiku lendava mao tähenduses see leidub ka A. Raudial'ale omistatud teoses „Rigefuggutse Waimoliffko Moistu- Könne...“ (1795)⁹⁾: „sis näggi temmä et üts Suur Püssohand finnä olli roomanu, sell olli Kroon Pään, ninck moist kõnnelda“ (lk. 6), „seft Michkli Svast Pissohanna wafta“ (lk. 69 jm.). O. W. Masing, Marahwa Näddala-Lehti 1822, kõneleb sellest olendist juba pikemalt pealkirja all „Sont“: „Missfuggune mainnimene se, kes tondist polleks kuulnud, egga temmass foggoniste ei teaks? Rutsuwad tedda k a n d j a k s, w e d d a -

⁹⁾ Sellele teosele on mu tähelepanu lahkelt juhtinud P. Ariste.

ja ks, ja pishöhänaks; mõnnes manurgas ka tullihän-
naks, ehk wannaks lenda waks", „Targemad mainnimesed...
nüüd teadwad pishöhända mitte ei kandjad, egga muud ollewad,
kes kurja waimo abbiga kurja innimest olleks orjamas, ja temmale
kandmas: waid et need tullised näggemised, mis õe ajal ajoti taewa
läutuse al lendwad, muud ep olle, kui sured tullised kiwwid, mis
wimaks tule käes sure raskumise ja paukumiseega lõhkewad, ja mahha
tullewad" (lk. 233—4). Edasi seda sõna leiame veel J. G.
Schwartz'il, „Rohi-ramat" V (a. 1860), lk. 40: „Pisfu-hand
ehk Puut" ('meteoori' tähenduses, kuid ka: „Reist Pisfu-hannatest
on jälle ebbauflükfutte innimestele palju juttu ja ütlewad neid nõia
tõ ollewad, kes wilja ärratannawad), ja Holz mayer' il, Osili-
ana I, lk. 14: „Pissohänd ist ein Geist, der sich in Gestalt eines
Sternes vom Himmel auf die Erde herablässt. Krml. [=Kaarma].

Kaart nr. 4.

„Pissohänd ist ein Geist, der nur in der Nacht den Menschen
Schätze durch seines Feuers Kraft (*ennese tule varral*) gebracht
hat, unter der Bedingung, dass nach dem Tode die Seele des
Menschen ihm angehören soll. Schw.“ [=Sörve]. Läänud sajandi
lõpul ja käesoleval on see sõna kirjakeeles juba väga kodunenud,
eriti vist Ed. Vilde näidendi „Pisuhänd“ mõjul. Etümoloogii-
liselt see sõna on sarnanev kujund nimetustele *tulihänd*, *tule-
saba*: kahtlemata esimene osa *pisu* on sama mis Helme *tule
pisu* 'tulesäde', Tarvastu *justku tule pisu*¹⁰⁾, Wiedemannil lõuna-
eestist *pisk* ja *pisu* 'säde', *pisa ajama*, kohati praegu tuntud ainult
võrdlustes, kus esialgne tähendus hämardunud: Häädemeeste *sii
või ju soolane kui pisu* 'see v. j. s. k. tuli', Paistu *tei pisu soolatses
supi*, om küll *soolane ku pisu*, Põlva *pisu soolanõ*, roog *um
soolanõ kui pisu* (ka Halliste, Tarvastu, Urvaste, Vastseliina).
Vrd. ka Otepää *vihmabisu* 'peenike vihm', Rõuge Kasariitsa

¹⁰⁾ Setus lumè pisù 'l. helve'.

pisupintslasõ 'väikesed punased sipelgad'. Häälikulistel põhjustel ja sõna levikuala arvestades ei saa kuidagi arvesse tulla ¹¹⁾ ühendamine rootsi sõnaga *bisa* 'piksenool' ja veelgi vähem vene sõnaga *bjes*, nagu teevad seda Russwurm, Eibofolke, § 379, ja Eisen, Estn. Myth., lk. 125. Selle sõna puhul jällegi asetub küsimus, kas on pisuhänna nüüdsest, võrdlemisi kompaktselt levikualast eraldi paiknevad väiksemad esinemiskohad seletatavad selle laenamiseга nendesse ühis- ja kirjakeelest või on need esialgselt ulatuslikuma, vahest ülemaalse, hiljem mõõnanud tarvitusvalla ründed. Neist kõige kaugemate alade, Mustjala, Hanila, Jõelähtme, Viimsi ja Kuusalu neemede murrakute isoleeritust, ilme omapära ja kasinat suhet üldkeelega ning meie maa üldkultuuriga, linna kultuuriga silmas pidades tuleks *pisuhänd*-sõna tungi nendesse ühiskonna ülakihtide keelest, ülalt küll võimatuks arvata, seda enam, et praegused raugad neis kihelkondades seda sõna mäletavad põlisena, ja arvestades ka Holzmayeri teateid Saaremaalt a. 1873 (mis aga kogutud muidugi — vahest paarkümmend aastat — varemalt). Kõige tõepärasem paistab, et varemil aegadel on ülemaaliselt meteoroori ja komeeti ning sellest edasi kujutletud mütoloogilist olendit kutsutud kõrvu kahe nimega *tulihänd* (ka *tulisaba*) ja *pisuhänd*, mis ongi säärase, rahva fantaasiat elevil hoidva nähtuse puhul kõigiti loomulik. Ka käesoleval ajal tarvitatakse selle tähistamiseks ju paljudes murretes, iseäranis Läänemaa põhjaosas, Harjumaal, Järvemaal ja paiguti Põhja-Tartumaal ning Saaremaal samade kõnelejate suus rööbiti mitut nimetust*). Mispärast teatavail maa-aladel on täniseks aga üks nimetus tarvitusele jäänud ainsana ja teiste esinemine taganenud, on seletada raske. Võib olla, et teatud osa siin on etendanud pisuhänna uskumuse raugemine. Sügaval *puuk*-sõna alal kuulduv veelgi või vähemalt mäletatakse vanadel seda sõna, näit. Rāpinas ja Harglas; piltlikus tähenduses *pisohand* ~ (lühinimena) *pisõ* 'vankri vahepuu ots, mis tagumisest teljest väljapoole ulatub, millest kinni hoides vankri pära tõstetakse' (*võta pisõst! v. pisohanast!*) esineb ka Põlvas. Põhja-Eestis kohati (J.-Madise Aravete) on rahva mälestuses püsinud veel üksnes ütlus: (see on) *pisuänna tee* (kui vilja tee läheb üle heinamaa).

Türi Vissuveres on *pisuänd*, sõnale *-näär* (*pasknäär*) tugeledes, andnud teisendi *pisunäär*-i.

Peetris (Suure-Kareda kl.) esineb *pisuhänd* kujul *misuänd*, uuema nimetusena põlisema *toht* kõrval. See mõistagi on üks neist artikulatsioonilistest komistustest homorgaansetes või teisiti ligidastes konsonantides (vrd. *urbne* > *urdne*, *vigur* > *vidur*,

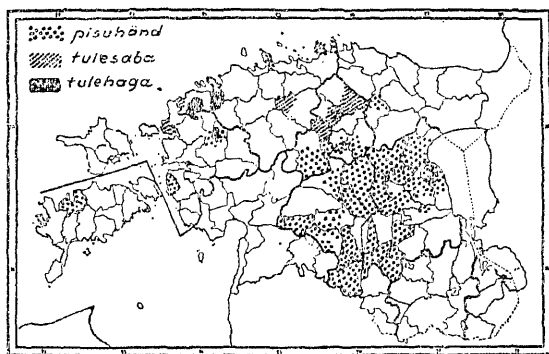
¹¹⁾ Vrd. selle kohta ka Setälä, tsit. t., I 74.

*) Kui õige on, et soomes *paskahäntä* tuleneb sõnast *piskohäntä* (vt. lk. 67) ja see pole laenatud eestist, tõendaks see nimetuse algsoomelisust.

kupits > *kummits*, *Harbiin* > Vigala ärmini linn, *puserdama* ~ Soome *musertaa*, Kullamaa *muserdama*, *soldat* > *soldan*, *lõuse* ~ lõuna-eesti *nõse*- jne.), mida eriti juhtub sõna laenamisel (käesoleval korral vist Paide ja Koeru poolt) ja kui sõnal murdes etimoloogiline tugikond puudub (*pisu* on Järvemaal tundmatu). Teisendi *misuänd* varal selgineb ka tulihänna üks nimetustest Saaremaal ja Pühalepas

7. miisu

või *miitsu* (vt. kaarti nr. 1 ja 6!). Kuna seal praegugi esineb kohati *pisuänd* või *püsuänd*, varemalt see aga kahtlemata oli laialdasem, võime oletada ka omaaegset teisendit *misuänd* (ka siin sõna *pisu* 'säde' pole enam tarvitusel), millest siis **misu* > *miisu*, *miitsu* (vokaali piknemise puhul vrd. samus murrakuis

Kaart nr. 5.

mära > Anseküla, Püha *mära*, *kälimehed* > Anseküla *käälimehed*, *rusikas* > Püha *ruusikas*, *läve* > Karja *lääve*, *kägista* - > Valjala *käägista*-, *suvi* > Jaani *suuvi*, *era* > Muhu *äära*(kuol), kogu Saaremaal *avama* > *aavama*, *mäleta* - > *määleta*-, *varusta* - > *vaarusta* jne.) oleks lühinimeline kujund (nagu Põlvas *pisohand* - *piso*, vt. ülemale!). Kui niisugune teisend oli tekkinud, lisandus muidugi tulihänna sisule ka uusi jooni, nimelt kassikujulise ja piimahveerand olendi kujutlust. See nimetus on vähemalt oma kolmveerand sajandit vana, sest juba Holz mayer, Osiliana I (1873), lk. 16, esitab: „Der *Puuk* oder *Miso* ist ein Geist in Gestalt einer schwarzen Katze, der seinem Besitzer Vortheil bringt wie der *Waddaja*, der sich aber nur auf die Milchwirtschaft versteht“. Wiedemann seda oma sõnaraamatus igatahes veel ei registreeri.

Kagu-Eestis õigegi suurel maa-alal ja peaaegu ainulise nimetusena, Saaremaal (Põide) ja Kullamaal aga üksnes kohati ja lisanimetusega esineb

8. puuk,

puuk, gen. *puugi* (vt. kaarti nr. 2!). Selle sõna varajasemaid teateid kirjakeelest on: Schwartz'i „Koli-ramat“ V (1860), lk. 40: „Puugid on ühked tullifed kulid; mis sure ruttuga taewa lautusfeest läbbilendavad...“ (samas ka „Disju-hand ehk puuk“), Schultz-Bertram, „Peegli pildid“ (1866), lk. 29: „Ehk põningul tal on üks puuk?“, samuti Wiedemannil, Aus d. inn. u. äuss. Leben d. Ehsten (1876), lk. 436—7, ja Holzmayer'il, Osiliana I, lk. 16 (vt. ülemale!). Sõna esialgsemaid tähendusi on eestiski praegu kogumaaliselt tuntud 'metstai', 'ixodes' (*metspuuk*) ja siinseal ka 'kärnkonn' ning 'nahaalune tõuk loomadel'. Võimalik on selle põlvnemine algsoomest (vrd. soome *punkki*) ja kauge-maltki¹²⁾. Hilisemal ajal eestis oleksid sellest sisust edasi arenenud tähendustahud 'piimaimeja' (kärnkonnale ju rahvausund omistab seda kalduvust), 'naabri lehmalt piima imev, varastav tont', 'varakratt', ja arvatavasti Lõuna-Eestis, Kullamaal ja Saaremaal rööbiti üksteisest sõltumatult. Kes-teab siin on ka germaanilisest mütoloogiast tõuget saadud¹³⁾, kus siis arvesse võiks tulla rootsi murrete *puke*, uusnorra *pukje* 'kurivaim', rootsi kirjak. *skrâpuk* 'viljapeletis, kurat', mui.-põhja *pûki* 'kurat' (vt. Falk ja Torp, ND Et. Wb., *Puge* all). See nimetus esineb ka lätis kujul *pûkis* 'der Drache; der Schätze bringende Hausdrache' (Endzelin-Mühlenbach, LVV, kus seda on tuletatudki skandinaavia keeltest, nõnda ka ülaltsit. teoses Falk ja Torp). Kõigiti paistab aga ilmne olevat, et *puuk* on varavedaja nimetusena tunduvalt uuem kui algselt meteoori ja komeeti tähendavad kratinimed *tulihänd* ja *pisuhänd*. Võrumaalt ja osalt Lõuna-Tartumaaltki on see sõna aga suutnud mõnedel põhjustel välja tõrjuda esialgsema nimetuse *pisohand*, mis väga vananenud sõnana on püsinud veel vähemalt Räpinas ja Hargla Mõnistes. Täenduselt see *puuk* näikse edasigi spetsialiseerunud olevat piima imevaks ja piima vedavaks tondiks. *Puuk*-sõna arenemine ms. oleks meil tüüpiliseks näiteks, kuidas genuinne eesti sõna oma häälikulise ja semasioloogilise muundumise tõttu on lähenenud võõrale, germaanilisele nimetusele niivõrra, et väiksegi tähendusliku lisamõjustuse järgi viimaselt poolt olukord tekib, kus seda sõna väga hästi võiksime pidada ka germaani laenuks.

Põhja-eesti loodekolgas, Hiiumaa ja mandrilgi, esineb *kratt* ~ *krätt* kõrval veel nimetus

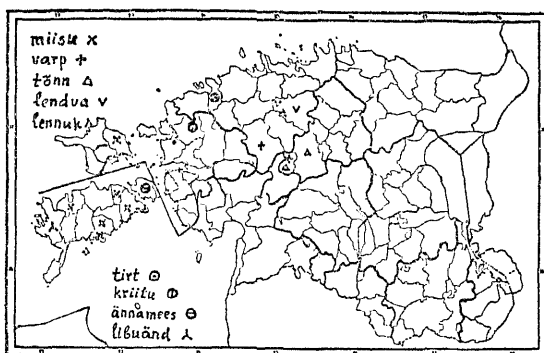
9. päär,

gen. *-a, -u, -i* (vt. kaarti nr. 4!): Käina *peer*, *peerud vedavad* 'kratid veavad', *p. situvad* (siis ei saavat võid), Emmaste *peeras* gen. *peera* (väga haruldane ja osalt, oma *-as* lõpuga, ebahiin-

¹²⁾ Selle kohta vt. J. Mägiste, EK XIII (1934), 176—9.

¹³⁾ Vt. O. Looritsa mõttemõlgutusi, ERU 57, EVuM 77.

linegi!) 'kratt', Noarootsi Aulepas harva *päär* = *krätt*, sealt põhja pool Noarootsis aga *päär* ses tähenduses sagedasem, L.-Nigula Jalukses: *päär pidi pasandama õue värava sammaid*, teinud kollaseid laiku — *pidi päära pask olema* (nii vanaeit olevat lapsepõlves kuulnud), Kullamaa Piirsalu *pår* = *krätt*; ERA-i andmeil Noarootsist (P. Ariste kaudu): „*Päär (pår:pärà ~ päri)* võtab mandi piima pialt ära. Situb kollast puu piale. Seda kutsutakse päära pasaks. Joob paneb kohe mandi nahka. Krätt ei saan vedelat vedada, vedas kiva, villa, linu, takku . . . Päär piab lehmasi imema.“ (E 60440 [2]), „*Päära (pärà)* kord nägin. Puu seest kasvab välja nagu kartul. Tee katki, nagu piima tuleb välja. Päär pidi tooma piima ja sinna sittuma“ (E, 60454/5 [5]), Kullamaa Oomkülást: „*Päär pidi lehma all imemas käima. Maas on vahel lõga. See pidi siis päära sitt olema*“ (ERA II 16,

Kaart nr. 6.

439 [3]). Vrd. ka teadet Ridala Kabrametsast: „Muna pidi pandama laudaukse alla, ütatakse *päära-muna*, kes teist inimest kaetseb. Siis peab loom üle minema ja saab varsti otsa. Kui muna terveks jääb, siis põle õnnetust; kui katki lähäb, siis tuleb õnnetus“ (ERA II 55, 553/4 [66]), Püha Vätlast: *pērasit* 'kratisitt, puugisitt, jänesekakk (valge seen kändudel)'. Kohati see nimi aga märgib kas saarmast, naaritsat või kärpi: Risti Vilivalla *päär* 'mingi vee-elajas (ei teata lähemalt)', Pühalepa Heltermaa *peer* 'nirgist suurem loom, kahjulik, varastab kanu'. Küsitav, kui tõepärane on mulle Võnnu Rasinast saadetud kirjalik teade: *päär* gen. *pääri* 'puuk' (rohkem vanemaatel, tuntud ka nooremal). See sõna on muidugi laen rootsist, nagu P. Aristegi on suusõnal esitanud¹⁴), pigemini küll Eesti rootsi murretest (kus see praegu on aga ununud), vrd. rootsi *bära*, muin.-põhja *bera*, norra-taani *bære* 'kandma, soetama, sünnitama'

¹⁴) Tema järgi ka O. Loorits, Vanavara vallast (ÕES-i Kirjad I, a. 1932), lk. 48, ja EVuM, lk. 76.

(vt. Falk ja Torp, Norw.-Dän. Etym. Wb., *Bære* all, ja E. Hellquist, Svensk Etym. Ordb., *bära* all), nii siis eestis õieti 'kandja, vedaja (vrd. Saaremaa *vädaja*, *vidaja* 'kratt'), piimavedaja pisuhänd, kanavedaja kärp'.

Etümoloogiliselt selge ja arvatavasti hilisemaid kratinime-tusi on Saaremaa, Põhja-Läänemaa ja kohati Järvamaa

10. vedaja,

vädaja, *vidaja*, *vädor*, *varakandja* jne.¹⁵) (vt. kaarti nr. 3!), põlvnev sellest ajast, kui meie olendi esialgsemale, komeeti ja meteoori tähistavale sisule lisandus juba varandusi kandva mütoloogilise olendi mõistet. O. Loorits seda on pidanud tõlkelaenuks saksast, vrd. *Tragerl*¹⁶) (sel puhul võiks Lääne-Eestis arvesse tulla ka rootsi *bära*). Kahelda aga võib, kas üldse see sõna on olnud tuttav baltisaksa keeles ja Baltikumis. Selle nimetustüübi esinemine Eestis mitmel pool eraldi (ka *õnnetooja* [Wdm.], *tuluvedaja*, *varavedaja*, *tulutooja* [O. Looritsa järgi], *noosividaja* jm. kujul) lubab hõlpsamalt eeldada selle nimetuse tekkimist meil iseseisvalt, olendi iseloomust enesest võrsudes, ja suhteliselt hilisemal aegadel (nimetus puudub veel Hupelil).

Tulihänna lendamise kui olulise tunnuse alusel on mitmel pool Eestis kujunenud ka nimetus

11. lendva

(Kose), *lennuk* (Kose lääneosa), *lendava* (Saaremaa, vt. Holzmayer, Osil. I, 11), ERA-i andmeil Lüganuse Liimalas ka *lennus* („ehk tont käis tulega. Tulisaba oli taga... See tassis varandust“, II 28, 79/80 [7]). Osalt on siia segunenud lendva '(eriti loomade) rabanduse' mõistet (*lendva lõi*, *l. rabas*). Kirjakeelest tunneme sõna juba Masingul, Marahwa Näddala-Leht 1822, lk. 234 (vt. ülale, lk. 73).

Rapla ja Väandra (Käru)

12. värp

gen. *varbi* 'pisuhänd' (R. Viidebaumi teateil) on muidugi kitsamalt lokaalne semasioloogiline edasiarend laiemalt tuntud sõnast *värp*, -i, kohati tähenduses 'nõid' (ka pisuhänd on paiguti tarvitusel varavedaja nõia mõttes), näit. Rapla Kabalas, või 'inimene, kes teist taga kiusab' (Häädemeeste Treimani: *just ku värp mu sel'ges*), või 'nõidus': *imelik värp oo inimese kül'ges* (Audru), Wiedemanni sõnastikus 'Zauber, Verhexung, durch Hexerei oder böses Auge angethanes Uebel', *värpi lööma* 'sich bekreuzigen', *jumala-värp* 'göttlicher Schutz'. Sõna teatavasti

¹⁵) ERA-i andmeil ka Kose Lõol (Aga *vädur* ehk *vedur*, kes vilja jne. õösel veab, või arvati vedavat, seda kutsuti siin pisuhänd ja ka vädajaks, I 2, 129 [10]).

¹⁶) Vanav. vallast, lk. 48.

on peetud (Wiklund) laenuks algskand. keelest (vt. Setälä, Bibl. Verz., lk. 126).

Saamisloolt täiesti läbipaistvad on Muhu

13. (h)änname(e)s

= *tuliänd* ja Saaremaa (Holzmayer'il)

14. tulik

(„Der *Tullik* ist ein böser Geist, der sich in ein Feuerrad verwandelt und in dieser Gestalt seinem Knechten alle Lebensbedürfnisse zuführt. Krml. [=Kaarma], Osil. I, lk. 14), mis sõna praegu seal nähtavasti on ununud.

Ahtaulatuslik Türi

15. tōn'n

on hargnenud Vändras, Toris ja ümbrustes hiljuti veel rahvausundis elavast *tōhn* (< Antonius) kujutelmast (*tōnni vakk*).

Etümoloogiliselt aga hämarad on muud, kasinate andmete tõttu puudulikult tuntud ja kitsalt kohalikud kratinimetused nagu

16. tirt

g. *tirdu* 'pisuhänd' (H.-Madise), vrd. Wdm. *tirt* gen. *tirdi* (Hiiu) ~ *tirts* 'rohutirts'?

17. empli,

gen. *empli* (lõuna-eesti), *vana-empli* = puuk (Wied.)¹⁷⁾, mis praegu ses tähenduses murretes näikse puuduvat ja millest ERA-ski leidub ainult küsitavaid andmeid: *empli* — ämblik (I 2, 143 [5] < Valga Sooru), *empli* — koomiline inimene, naljamees (I 2, 392 [12] < KV Võru Güm. < Kanepi). Apokrüüfsusest hoolimata on seda julgetud võtta koguni Õigek.-sõnaraamatusse (*empel* = puuk, *puuk* = kratt, empel). Kõigiti problemaatne on ka Wiedemanni sõnaraamatu

18. melk,

gen. ? (lõuna-eesti) (= 'ein Geist, welcher die Milch verzehrt'), vrd. ka sama autori Aus. d. inn. u. äuss. L. d. Ehsten, lk. 431, ja sama sõnaraamatu venepäraselt paistev

19. leblitka

(Pärnumaa) 'Hausgeist (=kratt)'. — Ridalast (Mägeri kl.) võime lisandada veel juhusliku ja vististi individuaalse nimetuse

20. nat'a

„pidi vara tegema, vidaja. Enne läind toond teise käest vilja mõnu ää. Mõni on vaadand, kui *nata* käib“ (ERA II 55, 352 [19]).

¹⁷⁾ Wiedemannile saadetud käsikirjalistes andmeis (ERA, H, Wied. I, 419 < Se): „Wanna Empli wird im Werroschen für Puuk gebraucht“.

Tulihänna või pisuhänna alusel on Kihelkonnal kujundatud kitsalt lokaalne

21. libuänd,

osalt vist samas murdes tarvitatava *libaundi* (~ *inimese undi*) mõjustusel ja selle kujutelmaga segunemise teel (vrd. siiski ka *libu* 'emane koer'). Ainult vist Wiedemanni sõnastiku varal tuntud

22. raharett

'ein Kobold, welcher Geld zuträgt' on rööbikkujund sõnale *paharett* 'kurivaim'. Sel võis aga sidemeid olla ka nimetusega *kratt* ~ *krätt* ~ *krett*, nimelt siis, kui see sõna on loode-eestiline olnud. — Omas EVuM, lk. 76, nimetab O. Loorits veel üht kitsalt lokaalset (kust? kas kirderandadelt?) kratinimetust

23. piirits,

seda tuletades sõnast *spiritus* > *piiritus*, vrd. ka sm. *piritus*, *piritys*, *pirityinen*. Siin aga võiks ka arvesse tulla praegu rahvakeeles nähtavasti juba ununud¹⁸⁾ sõna *piirits*, -a, -e, -i 'timukas' ('Büttel, Scharfrichter'), mille puhul ka Wiedemann nimetab *rahapiirits* = *kratt*. — Mingi varavedava tondi nimetus on ka Lutsi eestlaste

24. põvs,

„*Пылуш* veab leiba ühe poolt teisele“ (P. Voolaine teade, ERA II 33, 83 [50]). Sõna paistab küll olevat slaavipärane, kuid küsimusse tulev vaste igatahes vene kirjakeeles, poolas ja lätis näib puuduvat, võib vahest aga leiduda valgevene murdeis.

Nimetuse *kriitu* kohta vt. ülemaal, *kratt* all!

Lõpuks tähendatagu, et O. Looritsal, EVuM 76—7, leidub veel rida tulihänna nimetusi, mis on ülemaal arutletud nimede teisendeid (*kerahänd*, *orahänd*, *veduhänd*, *tulutooja*, *tuluvedaja*, *varavedaja*), mille kohta allakirjutatanul siiski praegustest murretest otsesed andmed puuduvad.

Ülalesitatud andmestiku ja arutluste põhjal võiksime tulihänna praeguse nimestiku kujunemist kogu Eestis pidada tõenäolikuks umbes järgmiselt. Esialgelt, kui vara vedava tondi või nõia kujutelm rahvale oli veel tundmatu, esinesid eestis vist ülemaalisel sõnad *tulihänd* ja *pisuhänd*, *piskhänd* (kes-teab, põhjapoolsemas Põhja-Eestis ka *tulisaba*) lendtähe ja sabagatähe nimetustena, sõna *puuk* aga, nagu nüüdki veel, kogu keelelal, inimese

¹⁸⁾ Sõna vist esmakordselt esineb Stahlil (ülleandis temma *pirigade fette*, 'Peiniger', Hand- und Hausbuch III, lk. Sij. v), siis Gösekenil (*Manuductio*, 151), A. Th. Hellel, Hupelil ja Arveliisel. (*Pirits*, on se inimeme, kes kohtu poleft on seätud furjateggiad surmama.) Vrd. ka Eisen, Eesti rahva mõist. (II tr.), lk. 89: Möllerõlle mõkatimid, köllerõlle kõkatimid, pani peale piiritse paeiad? (Vastus: Vokk).

või looma keha imeva putuka, tõugu või konnagi tähenduses (viimase elaja puhul on rippudes imemine, zooloogide kinnitusel, küll puhtanatoomiliselt võimatu). Kui nüüd hiljem germaani rahvastega, skandinaavlaste ja sakslastega, kokkupuutumisel tutvuti nende mütoloogilises ilmas populaarse varandusi kandva nõia või lohekujulise tondi kujutelmaga, siis liitus viimane pilt rahva meelekujutluses sellele kuidagi ligidase tulihänna-pisuhänna mõistega, ja et germaanlased sellele kummitusele omistasid veel erilist, talurahva eluolus iseäranis tähtsat ülesannet, lehmadel piima imeda ja seda tondi omanikule kanda, siis kohati, peamiselt Kagu-Eestis, see eriamet sobis hästi *puukide* juba esineva tähendusega. Nii siis toimus sõnades ja mõisteis teatud spetsialiseerumine: *tulihänd*, *pisuhänd* hakkas tähendama peaaesjalikult vilja ja raha kokkuvedavat, tulesabalist tonti, *puuk* aga esijoones piima imevat ja seda omanikule kandvat, sageli konnakujulist nõida. Arvatavasti XVI saj-l lisanes neile nimetustele loodest, eesti rootslastelt laenatud *kratt* nii vilja, raha kui ka piima vedaja tähenduses. Ligikaudu samadel aegadel võis tarvitusele tulla kirde-eestiline *tont*. Kõigist muudest, kahtlemata uuemaist nimetustest võiks kõige vanem (XVIII saj-st?) olla suhteliselt suurema levikuga *vedaja*, kuna kõik muud õigegi kitsaulatuslikud terminid on kõige hilisemate aegade, arvatavasti XIX saj-i, arengu tulemused. Arusaadav on, et mitmeiski murdeis on esialgselt kõrvuti esinevaist nimetustest mõni tarvitusest taganenud, mõni aga ainuliseks kerkinud: nii on edelapoolses Eestis võidukas *tulihänd*, kuna see mujalt on kadumas, endise Liivimaa kesk- ja kirdeosades on aga valitsema pääsenud *pisuhänd* ja Kagu-Eestis *puuk*.

A. Saareste.

Tähtteoseid soome teaduslikus kirjanduses.

Nagu jõulukuu „Loomingus“ ligemalt tutvustatud, ei ole eelmise aasta kirjandushooajal Soome ilukirjanduslik toodang olnud eriti rikas väärtteostest, kuigi uued ajakirjad tunnistavad kirjanduslik-ideoloogilise elu elavnemist. Sellevastu on teadusliku kirjanduse alal viimastel paaril aastal Soomes ilmunud otse haruldane hulk tähtteoseid, mis kindlasti väärivad tutvustust ka Eestis.

Neist on prof. V. Tarkiainen'i

„Suomalaisen kirjallisuuden historia“

oma huvitavusest esikohal niihästi meil, kus ju soome kirjandust paljude poolt jälgitakse üsna lähedalt, selleks seni aga puudus vähegi kokkuvõtlik ülevaade, kui ka Soomes endas, kus tänini polnud tarvitada ühtki uueaegsemat pikematki kirjanduse ajalugu. Nii täidab Tarkiaineni teos mitte ainult populariseeriva rahvaraamatu, vaid ka uudse puhtteadusliku uurimuse ülesannet, või õigemini, võtab esmakordselt kokku viimaste paari aastakümne uurimistöö tulemused.

Täielik uudis on rahvaluule käsitus, mis varasemas O. A. Kallio kirjandusloos puudus üldse ja mille otsimiseks pidime tagasi minema poolaastasada Jul. Krohn'i „Kalevalani“. Vahepeal tehtud määratu folklorist-

liku uurimistöö tulemuste esitusele ongi siin antud peaosas, kuna runode esteetilis-psühholoogilist iseloomustust on vähem, kuigi väga tabavat (oleks näit. oodanud ka šangarrunode puhul iga tähtsama runo või vähemalt nende tsüklite lähemat iseloomustust). Kuid esteetiliselt alal ongi ju siin eeltoid olnud tarvitada palju vähem, jah, sünteetiliselt tulemusi peaaeglikult ainult autori enda varasemaist üksikartikleist. Folkloristliku geneesiuurimuse andmed on aga sageli nii üksteisele vasturääkivad, et autor on lihtsalt andnud sõna järgemööda nii usumtoloogilisele (E. N. Setälä) kui ka ajaloolisele seletusviisile (K. Krohn). Seejuures näikse ta enda arvamise siiski suuremal määral kalduvat viimase pooldusele, kuigi mitte eitades ka mõningaid eelmise väiteid. Erakordselt huvitav on kokkuvõtlik ülevaade muinasrunode iseloomust ja selle arengust. Kogu rahvaluule pühendatud osa teosest on nii eht ja uude, et otse imestad, kuidas Soomes mitte juba varem pole ilmunud midagi sarnast. Kuid folkloristliku filoloogismi valitsusaajal lükkati see ju ikka edasi, „kuni kõigi laulude algkuju on restaureeritud...“ Alles viimasel ajal on hakatud enam mõistma selle lootuse illusoorsust. Osalt ehk endise „haptilis“-geneetilise vaimu järgi tundub veel liigselt ka prof. Tarkiainen esituses. Nii ehk võib seletada, et proosakujulisest rahvapärimsust, muinasjuttudest on kõnet nii vähe ja ometi ka esteetiliselt kaunis suure huvitavusega muistendeist üldse mitte.

Täiesti uudseks esineb varemast (J. Krohni) filoloogilisest käsitlusest ka vanema kunstkirjanduse osa, kus välisfaktide kuhjamine asemel on esikohal kultuurmiljö ja ainult parimate üksikteoste esteetiline iseloomustus. Elutunde ja stiili analüüs ei leidu ju üldse Tarkiainen töös sel määral, kui ehk ootaks mõne moodsa kirjandusloo meetodi harrastaja, küll aga osatakse tabava vaimu-(s. o. aate-)looliste lähtekohtade näitamisega üksikteosed ja -autorid siduda rahvasajaloolise tervikuga võrdlemisi lähedalt. Selgelt on esile tõstetud rahvusluse tähtsus, jah, selle puudusega seletatud kogu soome kirjanduse kidurus pärast renessansist mõjustatud reformatsioonijärgu loodusrikast tõusu, samuti ainult rahvusaate tõusust järeldatud uut ärkamist XIX saj. algul. Soomes, kus rahvuslik vahe kaugeltki nii kõrgelt ei langenud sotsiaalse klassivahega kui meil, ongi sellisel seletusviisil rohkem alust. Kuigi vähemalt XIX saj. rahvustõusu puhul ja mujal ka Tarkiainen töös oleks soovinud näha rohkem majanduslik-sotsiaalset miljö-arvestust, ilma milleta „ajavaimu“ analüüsidki jäävad üheksiks.

Mida lähemale kaasajale, seda raskemaks läheb „objektiivse“, s. o. kõigi poolt tunnustatud ajaloo kirjutamine. On loomulik, et siin ka prof. Tarkiainen tööle on Soomes ette heidetud mõndagi väljajätmist (Nortamo, E. Vaara jt.), ülerõhutust (M. Jotuni) või subjektiivset tõlgitsust (Koskeniemi). Kuid vaevalt saab neid etteheiteidki põhjendada väga kindlalt. Ja just teatava julge hinnangulemendi läbi muutub Tarkiainen teos palju huvitavamaks kui mõne ainult teiste hinnanguid kokku võtva kompilaatori oma. Nii saavad sootuks uue (ja ehk pisut üheksiks) kriitika osaliseks mõned ühevahesed suurmeisterid (nagu Aho, ehk ka Koskeniemi jt.) ja tõstetakse senisest palju kõrgemale teised (Leino, Jotuni). Autori sümpaafia näikse kuuluvat eriti tugevakäelisele elukujutajale ja realistlikult jõulisile loomusile, kuna eeleegilis-romantilisid impressionistlikud kujud võivad teda kergemini kallutada alahinnangule. Peab ta ju otse soome luule tõulis-rahvuslikuks jooneks selle omapärasest siseelulisest kirklust, šamaanlikku hurmumisvõimet (haltiokkuus), kuigi mitte unustades ka ta sissetunde jõudu ja harukordset looduselähedust. Võib-olla peaksime lähtekohana vahest veel enamgi toonitama võrdlemisi nõrga dünaamikaga elutunnet (eriti Ida-Soomes), millele kõige lähemal siiski on just eeleegiline impressionism ja mille hurmuminegi ehk peamiselt paisunenud, mitte aga eriliselt tugevate tungide kriitikatsegav esilepursk. Samuti võib siin ju mõne teisegi asja üle vaielda, kuid see on väike asi selle suure teene kõrval, et Tarkiainen õieti esmakordselt nii suure materjali abil on püüdnud jõuda soome ja siis ehk

osalt ka meie tõu ja rahvuspsühholoogiliste sünteesideni. On ju viimaste leid peale üksikteoste esteetilise väärtuse selgituse otse üks kirjandus- (ja kultuuri-) loo suurimaid ja raskeimaid ülesandeid.

Oleks veel nii paljugi öelda selle haruldaselt rikka ja mõtteidäratava teose puhul, kuid seda ei luba sinne ruum. Lõpetan seepärast meie paljudes liigse soomeharrastuse kartjates küll vist protesti äratava, kuid ometi üsna tõsiseltvõetava ettepanekuga: et kunagi see teos (võib-olla mõningate muutustega ja vastava soome abirahaga) ka eestindataks. Oma väärtuselt see kaaluks üles tosina keempäraste romaanide tõlkeid, ja oma ainult tähtsaimal keskenduva jutustusviisi, oma tiheda ja täpse, elava ja lihtsa stiili poolest on ta mõnuga loetav võrdlemisi laiadele ringidele. Oma sisult aga sobiks ta kõige paremaks tutvustajaks mitte ainult soome kirjanduse, vaid ka kultuurilooa.

Aleksis Kivi kirjandust.

Ei või öelda, et soome kirjanduseuurimus ka muidu oleks viimaseil aastail olnud väheviljakas. Eriti on seks kaasa aidanud A. Kivi 100-aastane sünnijuubel, mille puhul pole ihnanud kirjastajad rahaga ega arvustajad Kivi-kiitustega. Jah, viimased pole ju leppinud vähemaga kui oma nurmi-järelase tõstmisega otse Cervantese ja Shakespeare'i kõrvale — mitte ainult tema teoste laadi, vaid ka nende üldise väärtuse poolest. Selleni ei küündivat ei Holberg ega Tegnér, ei Bellman ega Björnson, ei isegi Ibsen! Võib olla, maksab see tõesti mõnede „Seitsme venna“ ja „Nõmmekingsepade“ kujude ja kujutuste elavuse ja etnograafilis-rahvusliku tabavuse suhtes, kuigi aktuaalset ja üldnimlikku väljendusväärtust jms. arvestades siin peab vist ometi olema tagasihoidlikum.

Esmakohal selles juubelikirjanduses, vähemalt üldloetavuse poolest seisab prof. V. A. Koskenniemi' „Aleksis Kivi“. See on juba teine kokkuvõtlik monograafia Kivi elust ning loominguist ja seega muidugi on sunnitud kordama palju sellestki, mida sisaldab paarkümmend aastat varem ilmunud V. Tarkiainen'i põhjalik uurimus. Ometi ei puudu tal ka mitmed omapärased jooned, mis ta kirjutamist enam kui õigustavad. Ta on esiteks palju lühem (umb. 300 lk. eelmise 650 vastu) ja juba seega loetavam kui ta eelkäija oma sageli raskelt detailirikka puht-teadusliku, eeskätt filoloogilise aparaadiga. Teiseks käsitleb ta luuletaja välist elulugu üsna vähe, ainult seevõrd, kui sest võib järeldada loominguks tarvilisi põhielamusid. Viimaste esikohale asetuse — vist mitte ilma mõjustusteta Gundolfilt ja muilt uuemalt kirjandusteadlasilt — koos teoste dünaamilis-sünteetilise iseloomustusega ongi, mis kõige enam Koskenniemi meetodit uueaegistab ja ta tööle paiguti annab peagu sisebiograafilise romaani huvitavuse. Muidugi suurendavad viimast ka vahepealse aja detailuurimuste tulemused ja enne kõike autori ilukirjanduslik stiil.

Milline on see uuendatud Kivi-pilt, selle uue sünteesi tulemus? Ei või öelda, et selleks oleks rakendatud kõik moodsate meetodite võimalused. Kuid vähemalt üks psüühi põhijoon on, mida Koskenniemi ikka jälle toonitab, mitmel korral ka teadlikus vastuolus senise tõlgitusega: see on Kivi elurõõmsus, ta „tugev ja terve süda“, ta ilmavaate heledus ja idealism, mida elu katsumised võisid süngistada ainult lühihetkiks. See on siis mitmes suhtes täielik vastand ka Eestis levinud arusaamisele Kivist kui ääretu kurva ja sünge saatusega ning tumemeelse põhitooniga luuletajast. Jah, tundub paiguti, et Koskenniemi seda põhilist rõõmsust näeb nagu liigagi lihtsana, peaaegu maapoisilisena, mitte küllalt arvestades ülekompensatsiooni osa selle arengus, mitte küllalt nähes, et Kivi rõõmsus ometi oli vaimselts võidetud kurbus, naer läbi pisarate. Ta „lintukoto“ idüll polnud kaugeltki naiivne ilutsemine, vaid ilmselt tahtlik „sentimentaalne“ illusioon, mille endale pool-alateadlikult igatsusest aetuna lõi „reetlikus maailmas“, s. o. eriti linnaelu raskustes kannatanud ja nendest

maale tagasi põgenenud rätsepapoeg. Seda Kivi psühhodünaamilist põhivormelit ei näita Koskenniemi küllalt selgesti. Ja selles on teda nähtavasti eksitanud ta põhitendents toonitada eriti Kivi elutunde „positiivsust“ ja idüllilisust (vt. näit. lk. 200 jj., 214 j.). Ilma „lkävvyys“-lauliku tõelise kuristikü-nägemuseta aga võiksime Kivi küll kujutella mingi Ahlquistalaise konventsionaalse pidu- ja juhuluuletajana, mitte aga valust kirgastatud igatsusidüllide loojana ja humoristliku „ilostelijana“, sest Kivi naerigi oma kaaskülarahva üle on enne kõike teda ennast vabastav naer, ta enda mure ja (linnast sisendatud?) alemustede ärareageerimine. Arvatavasti just oma isikliku kohmakuse ja ebaõnnestumise tunde abil suudabki ta nii lähedalt sisse elada ka oma ümbruse põikpäistesse Eskodesse ja Juhanitesse ning, viimastes ometi nähes ka küllalt positiivseid omadusi, kogu selle kompleksi sõna kahekorsets mõttes v ä l j a naerda oma rõõmsas, mitte satiirilises-koomilises, vaid humoristlikus näidendis ja eeposes. Mitte põhjusega pole viimases nii suur osa just üksikstseenide „ilostelul“, kuna seesmiselt edasiviiv arenguroomaaniline, s. o. ideeline element esineb ainult paiguti murdekohtadel — ja siis lõpus, juba natuke abstraktsena, nagu teisel, idüllidele läheneval tasemel.

Igatahes aga on Kivi arengus väga suur osa — ja seda on Koskenniemi õieti rõhutanud — ta puhtvaimsel, ilmavaatelisel ideedünaamikal, ta rüneberglik-snellmanlikul idealismil. Selle nõudel loob ta oma hilisemate näidendite otse ülepingutatud sangarkujud, kuid selle ideestiku ühiskondlus laseb teda välja naerda nii Jukola vennaste kui ka enda romantilise metsapõgenemise iha ja juhib lõppeks kõik positiivse isamaalsuse kultuuritõele.

Kuigi paiguti ühekülgne, on selle ideedünaamilise meetodi läbiviimise tõttu ka Koskenniemi monograafia väga ühtlane ja seesmiseltki väga stiilne.

Koondub Koskenniemi pea ainult Kivi siseelule, siis täiendab tema teost väga hästi teise Kivi-loogi, prof. V. Lehtonen'i „Nurmi järven poika“, mille siht on valgustada ja sõna otseses mõttes pildistada tolle soome kuulsaima külapoisi välise elu miljööd. Ligi 400 foolio-leheküljel on nii kokku kantud määratu hulk teatmeid ja fotograafiaid Kivi sünnikihelkonnast, selle loodusest ja inimestest, Kivi kaasaeglastest ja sõpradest, ta teostest, nende käsikirjadest, nende reaaleeskujudest ja tõlgetest, ta haigusloost, ta piltidest ja kujudest kuni praegusajani. Kuigi juba oma laadilt juhitud enam pinnalisele, on seegi oma faktirikkusega ometi väga andlik raamat igale Kivi-sõbrale ega tohiks puududa meiegi paremais raamatukogudes. Oma välimuseltki on see tõeline juubeliteos.

Juba palju spetsiaalselt Akadeemilise Kirjanduseuurijate Seltsi III aastaraamatuna ilmunud tüse koguteos „Aleksis Kiv in satavuotismuisto“. Selles on koondatud poolteisekümmelt Kivi-loogilt kaks-kümmend eriuurimust, enne kõike „juubilar“ ideoloogilisist ja religioosseist lähtekohast ning esteetilisest nägemuslaadist (nii näit. R. Koskimiehe analüüs „Seitsme venna“ kompositsioonist), kuid samuti Kivi loomingu reaaleeskujudest, ta teoste illustratsioonidest jm. Siin on avaldatud ka pikem Kivi teoste trükingute tõlgete bibliograafia ja äsjaleitud senitundmatu poem „Kontiolan kaski“, mis oma üksikasjalise idüllika maaelu ja alepõletuse kujutusega tõuseb autori parimate värsteoste hulka.

Mis puutub nende üksikuurimuste laadi, siis muidugi on raske nii läbitõttatud alal öelda midagi päris üllatavat (ehk võib-olla siis mõne uue meetodi järjekindlama rakendusega), kuid üht või teist laadi väärtuslikku selgust lisavad senisele Kivi-uurimusele nad kõik.

Muust kirjandus- ja kultuuriloolisest kirjandusest

võime kõnelda veel lühemalt, kuigi siin viimaseil aastail on ilmunud suurteoseid, millest mõned kindlasti vääriksid tähelepanu ka Eestis. Nii vähemalt L. O n e r v a suur kahekõiteline „Eino Leino“, mis annab esimese

ülevaate selle soome esimese Luuletaja liikumisrikkast elust ja tohutu rikkast toodangust. Kindlasti ei jää see mitte viimseks selletaoliseks ja kindlasti jaksab järgnev uurimus veel palju rohkem ja süstemaatsemalt selgitada Leino isikut ja ta elutöö kirjandusloolist asendit, kuid see lahkunule nii lähedal seisva kaasaeglase töö oma värske andmerikkusega jääb kasustatavaks ja huvitavaks ikka. Selles mitmeti esinevat Eesti ainest on osalt juba tutvustatud ka „Loomingus“.

Juba enam spetsiaalselt Soome kirjanduse- ja kultuuriloo valdkonda kuuluvad J. Heikinheimo kehakas väitekirj Soome eelarckamisaja tähttegelasest „K. A. Gottlundist“ ja prof. G. Suolahti' veel palju huvitavam monograafia sealse rahvusärkamise ühe suurima tegelase enda ärkamisest ja töö esmapoolest : „Nuori Yrjö Koskinen“. Neid täiendab teos soome kolmanda elava rahvusvõitluse ajastu (1899—1906) ühest huvitavamast mehest, „soome iseseisvuse esivõitlejast“ — see on H. Gummeruse „Konni Zilliacus“. Ka on loetavad soome esimese naisdoktori E. I. Åström'i huvitavad, kuigi peamiselt rootsipoolsed memuaarid (Elämäni ja ystäväni).

Selles ühenduses võiks mainida veel ka prof. V. Tarkiaiseni väikest, aga tihedat: „O. Manninen runoilijana“, edasi soome rahvuskirjanduse suure valikseeria „Suomen kansalliskirjallisuus“ uut, soome esiarckamisega tutvustavat köidet, umb. sama ajajärgu kohta käivat (VII) köidet rahvalikust üldajaloost „Suomen kansan aikakirjat“. Lõppeks: on valminud valdava biograafilise leksikoni („Kansallinen elämäkerrasto“) viies ja viimne köide, mille maht üksi kipub võistlema terve eesti vastava teose omaga.

Edasi ei saa mööda veel kahe suurteose mainimisest, mis mõlemad nii oma ülevaatlikkuse kui ka põhjalikkuse poolest väga hästi sobivad Soome tutvustuseks ka väljaspool tema enda piire. Need valgustavad maa kõige tähtsamaid pooli: ta geograafiat ja ta kultuuriajalugu. Prof. I. Leiviskä „Suomen maa ja kansa“ (656 lk.) on täitsa omapärane ja huvitav juba autori uuelaadselt tüpoloogiliselt käsitlusmeetodilt. Kuid ühtlasi sobib ta oma teatmerikkusega ja pildirohkusega kas või igale turistile, kes oma Soome-reisi otsesuljeid tahab lugemisega ette valmistada või hiljem süvendada.

Veel avaramaks (4 köidet) suurteoseks kavatsatud on „Suomen kulttuurihistoria“, mida toimetanud prof. G. Suolahti, dr. E. Jutikala jt. Esimene üle 600-leheküljeline köide käsitleb pagamuse- ja katoliku aja kultuuriolusid ja tohiks olla sisuliselt veel meilegi kõige lähedam. Võibolla aitab selle rikkalikust sisust kõige lühemini kujutlust anda mõni väljavõte ta sisukorrast: V. Voionmaa: Soome ajaloo geograafilisest alusest, A. M. Tallgren: Soome rahva esiajaloolisest kultuuripärandist, E. Jutikala: Asustuse levikust Soomes 1600-ndate a. algul, A. Hämäläinen jt.: Algelisist elatusviisidest, hooneist, rõivastusest jne., U. Harva: Soome muinasusust, M. Haavio: Soome muinasluulest, V. Voionmaa: Keskaja ühiskonnast ja kaubandusest, A. Maliniemi: Katoliku kirikust, keskaja kirjanduslikust kultuurist — ja palju muud. Eriti lugemisväärt on neist dr. Haavio uurimus, õieti esimene nii põhjalik kokkuvõtlik ülevaade soome muinasrunodest kultuurilooliselt seisukohalt. — Teose II köide ilmus jõuluks ja sisaldab nn. seisusliku korra olustiku-kujutusi, peamiselt maalt.

Ent sellega olemegi jõudnud spetsiaalselt

etnograafilise ja folkloristliku kirjanduse

juurde, mis Soomes ikka olnud eriti viljeldud. Ka nüüd (õieti juba 1932) on just sel alal ilmunud raamat, mis vähemalt oma väliskujult on kindlasti soome kõige silmapaistvam, s. o. ilustusrikkam ja toredam teaduslik teos: see on soome rahvusteaduste patriarhi E. N. Setälä piiblisuurune ja kahevärvi-trükis „Sammon arvoitus“. Kas selles paiguti avaldud

patriarhiline iseteadvus oma saavutuste hinnangus ka tegelikult alati paika peab, selle üle võib vaielda, kuid igatahes see annab põhjaliku ülevaate „Sampo-mõistatuse“ lahendamiskatsete ajaloost ja küllap vist vähemalt peajoonet ka selle lõpliku lahenduse. Kuid sellest suurtööst refereeritakse „Eesti Kirjanduses“ teisal pikemalt.

Teiseks uudiseks folkloori alalt võib pidada Väino Salminen'i „Suomalaisen muinaisrunojen historia“ I, kus samuti kaunis teravas vastuolus K. Krohni seisukohtadega selgitatakse soome vanu runopiirkondi, runode elu rahva suus ja peamiselt hilisemate ballaadide ning ajaloopäraste laulude algupära. Teose tugevam külg on ta kriitika varem tehtud liiga julgete hüpoteeside kohta ja hea rahvateisendite tundmine. Omapoolsed sünteesid seevastu jäävad enamasti tegemata.

Edasi peab mainima veel „Kaivalaseuran vuosikirja“ aastaraamatut nr. 14, kus peale muu M. Haavio analüüsib üht vana, võib-olla osalt Muinas-Eestist põlvnenud rahvalaulu, „Etzei Suomet sorkeinda“, O. Okkonen natuke liiga julgelt ühendab Soome Osmo (Eesti Osmi) nime Väike-Aasia Ašmun'iga, A. M. Tallgren esitab põhimõttelisi kahtlusi muina-asteaduse võimaluste kohta, V. Tarkiainen jälgib „Kuldratta-tamme“ laulu — ja palju muud.

Rahvausundi uurimuse alal võib nimetada meisterteosena Uno Harva „Altain suvon uskonto“, kus juba maailmakuulsuse saavutanud autor väga loetavalt, kuid ühtlasi põhjalikult juhib meid Kesk-Aasia mongolite šamanistlikku maailmakäsitusse ja maailmasuhtesse, millel ei puudu mitmeid ühiskohti ka soome sugu rahvaste omaga (näit. maailmasamba kujutus jm.). Teos on seda väärtuslikum, et ta põhjeneb esmakordsel, autori enda korjatud rahvaainesel ja tarvitab samuti autori enda poolt väljaarendatud psühholoogilist tõlgitsusmeetodit.

Ei puudu omaette suurtöö ka ainelise rahvateaduse alal: koguteose „Suomen suku“ III köide annab kokkuvõtte kõigist selle tähtsamaist tulemustest soome sugu rahvaste muistsete elatusviiside, toidustuse, tehnika, ehituste ja eriti mitmesuguste rahvariiete uurimise alal. Suurema osa sellest on kirjutanud Eestiski küllalt tuntud dr. I. Manninen ja endastmõistetavalt on teos juba temas käsiteldud eestigi materjali pärast mõõdapääsematu igale eestigi rahvateaduse harrastajale.

Lõppeks olgu tähelepanu juhitud toredale rahvateaduslikelt aluseilt lähtunud, aga moodsa elu kohaseks rakendatud harrastuse tulemusele: „Kotilieden Aitan ryijyjä“, suurekaustaline kogu värvilisi pilte Soome kuulsait rüüdest (rüadest), ühes mõningate nende valmistamiskavadega. Kuna rüa-vaipade valmistus meigi perenaisi iga aasta suuremal määral on hakanud huvitama, tohiks see pea üldse mitte soome keele mõistmist eeldav maitsekas pildikogu ka Eestis leida õige rohket tarvitamist (hind umb. 3 kr.).

Sellega ühenduses ei saa jätta mainimata teist, veel palju laiemat pildiväljaannet: „Suomen taidetta 1800-luvulla“, toimetanud ja sissejuhatare kirjutanud L. Vennervirta. See toob ligi 200 suureformaadilist reproduktsiooni (mitte värvilisi) Soome XIX sajandi parimaist maailmist ja raiendeist ning sobib igasse kogusse kingitusteoseks. Sellele lisaks võiks mainida ka O. Okkose rohkepildilist monograafiat „Rafael“, tuntud muusiku Sulho Ranta „Muusikin historia“ ja prof. E. Kaila suurepäraselt kokkuvõtlikku isiksusteooriat „Personallisuus“, millest osa ilmunud ka Eestis pealkirjaga „Mis on hing?“.

Lõppeks — maailmakirjandus.

Ei tahaks kirjutada midagi soome tõlkeist, kuid neist ei pääse mööda, juba lihtsalt puhta eestilise kadeduse pärast. Sest kas tõesti ei „tõmba päris kreissaega“, kui näha, kuidas soomlased, kes ju oma loova nüüdiskirjandusega mitte just meie ees uhkustella ei või, ometi oma niikui-

nii rikast soomendusklassikat suurendavad otse süstemaatilise eduga! Nüüd on nad siis lisaks Homerose ja Dante, Cervantese ja Shakespeare'i, Molière'i, Goethe, Ibseni ja paljude teiste suurteostele, mille omandamisest meie veel undki ei tohi näha, saanud ka Milton'i „Kaotatud paradüüsi“ üsna korralikus Y. Jylhä tõlkes, samuti on ilmunas „Nibelungide laul“ ja äsja tõi post sama Y. Jylhä paksu kõite maailmakirjanduse paremaid ballaade (Runon pursi). Jah, on nüüd juba ilmunud neli 800—1000-leheküljelist hiiglakõidet ka süstemaatilisest eri rahvuskirjanduste antoloogiast, Maailmakirjanduse Kuldest Raamatust: lisaks saksa ja skandinaavia omadele mullu jõuluse ka „Englannin kirjallisuuden kultainen kirja“ (toim. E. Railo) ja tänavu õige esindav prantsuse valimik (Ranskan kirj. k. kirja, toim. Anna-Maria Tallgren). Sisuks kaugeltki mitte ainult proosa, nagu meie juhuslikes omaaegseis „antoloogias“, vaid üsna rohkesti ka klassilist värsiluulet ja üsna korralikke kirjandusloolisi sissejuhatusi. Kui juurde arvata veel varem suur maailmakirjanduse ajalugu, mille uus täitsa ümbertöötatud trükk on ettevalmistusel ja praegu ilmuv E. Railo „Yleisen kirjallisuuden historia“ (I köide: antiikaeg, II köide: keskaeg ja vararenessanss), siis võib Soomes keskmine kirjanduseharrastaja ja keskastme kirjandusloo üliõpilane juba kogu oma kirjandusloolise hariduse saada soomekeelseist teoseist.

Kuidas need soomlased jaksavad, küsid imestades. Aga näed, jaksavad! Suurem ostjaskond, muidugi, aga kindlasti ka haritlaskonna suurem pieteet aastasadu ja -tuhandeid kestnud väärtuste ees, arvustajate ja ajalehtede erksam tähelepanek neile. Ja *last not least*: Soome Kirjanduse Edendamise kapital. See on, mis on maksnud tugevasti juurde otse kõigile paremaile klassiliste luuleteoste tõlkijatele, nii et need muretult võivad süveneda oma ümberluuletuse tõhe. Ja nähes sellekohaseid märkusi ükka jälle uutel raamatuil, küsid imestades, kas siis meil tõesti ei jätku midagi ka nende teoste valmistuseks, mille olemasolu järgi mingis keeles väljastpoolt harilikult kõige tavalisemini hinnatakse kogu selle rahva kirjandusliku kultuuri kõrgust? Pealegi kui meie keel juba kõlbab ükskõik millise klassiku töö ümberloomiseks ja meil on selliseid andekaid ja viljakaid värsitõlkijaid nagu näit. J. Semper ja A. Oras, kelle sarnaseid ei saa tööle rakendada mitte igal ajajärgul!

Nõndaks, see pikk ja mitte sugugi tahtlikult „soomet-kiitev“ ülevaade kipub muutuma lõppeks irisevaks lamentoosoks meie enda arvel. Lõpetame siis — kuid meenutades, et positiivseid parandusvõimalusi näitav kriitika kunagi pole tarbetu ja et miski nii reaalselt meid ei kihuta endapingutusele kui edasijõudnud naabri hea eeskuju. Lõpetame siis oma „haleda südamega“ jutu üsna roosapriililise lootusega, et eesti rahvusteadliku kirjanduskultuuri algataja „Kalevipoja“ 100 aasta juubeliks on meie teaduslik ja klassikakirjandus mitte ainult „Kalevala“ rahva praeguse taseme saavutanud, vaid sellest kaugel ees.

Aug. Anni.

Kirjanduslik ülevaade.

E. N. Setälä, *Sammon arvoitus*. Isien runous ja usko I. „Suomen Suku“ laitoksen julkaisuja I. Helsinki 1932. 654 lk. suurt kvarti.

Juba paari aasta eest on ilmunud „Kalevala“-aineline suurteos prof. Setälä sulest ning saanud hästi populaarseks rahvaluule sõprade peres. On möödapääsematu, et selle teose sisu ja tulemustega tutvuvad ka kõik „Eesti

Kirjanduse“ lugejad „Kalevala“ juubeliaastal. „Eesti Kirjanduse“ mahu piirides võib aga esitada üksnes kuiva hädavajalise retsensiooni.

„Kalevalas“ on ohtrasti kohti, mis on jäänud lugejale tumedaks ning mille kohta uurijad on avaldanud mitmesugust arvamist. Kõige enam on aga vaieldud selle küsimuse ümber, mis on „sampo“. „Sammon arvoitus“es“ võetakse kokku kõik senised teooriad ja lahenduskatsed. Rahvalaulikute eneste käsitused põhja ime-esemest on olnud vägagi erinevad. Seda on seletatud mere rikastamiseks, rikkuseallikaks, kodumaa võrdkujuks, maailma võrdkujuks, jahvatavaks veskiks, pilliks, laevaks või sõidukiks, mõrsjaks, sammakalaks, konnaks, tammeks, saaniks, saunaks, kepiks, saarmaks, lossiks, lendavaks sambaks ja paljuks muuks. Laulikute kui ka uurijate käsitusviisi on aidanud kirjustada asjaolu, et väga sageli on ehtsate „sampo“-lauludega liitunud muid lähedasi laule, nagu kuldneitsi, päeva päästmine, neli neidu ja teisi. Pealegi on „sampo“ arusaamatu sõnana andnud maad mitmesugustele väänamistele ja asendamistele, mis on omakord mõjutanud mõistegi muutumist. — „Kalevala“ uurijad on arvanud „sampo“ Pandora laekaks (Gottlund), õnne- ja jõukusevahendiks (Rein), jumala templiks (Castrén), jumalakujuks (Lönnrot), talismaniks (Castrén), õnnelaevaks (Europaeus), õnneseskiks (J. Grimm), uhmriks (Schieffner), päikeseks ja koivalgeks (J. Grimm), headuse allikaks (O. Donner), vikerkaaraks, õnnesõrmuseks, tähtede eeposeks, inimkonna kultuurürituste eeskujuks (Lönnrot), nõiatrummik (Friis), šamaani nõiatrummik (Uotila), Hymiri katlaks (K. Krohn), kuldvillakuks, elurõõmu allikaks, lendavaks konnaks või lendavaks aardehaldjaks, s o. kratiks, lohemao laevaks, kilbiks, õnnevakaks ja paljuks muuks, mida kõike on raske loendada. Turu professor Holmberg-Harva on aga juba 1918. aastal väitnud, et „sampo“ on s a m m a s, mis mõtet Setälä arendab laialdaseks teooriaks. „Kalevala“ illustreerijad on omaltki poolt aidanud lahendada „sampo“ mõistatust, eriti just Gallén-Kallela, kelle „sampo“ on astjakujuline, nagu enamikul muilgi kunstnikel.

Umbes pool suurt „Sammon arvoitus“t“ on võtnud oma alla endise toomine ja arvustamine. Teine pool on Setälä uut uuringut. Selleks on püütud ja saadud kasutada kõik olemasolevad uurimisvõimalused. Vaatlusele on võetud õige laialdased alad rahvalaulest ja -usundist ning selgitatud ohtrasti ajaloolisi, kultuurilisi ja keelelisi küsimusi, enne kui on asutud küsimuse lõplikule lahendusele. Nõnda lugejat ette valmistanud, esitab autor lõpuks oma vaearikka töö tulemuse: s a m p o g a m o e l d a k s e p õ h j a n a e l a. „Sampo“-laulude põhimotiiviks on taevaalaotuse tagumine, maailmasamba loomine, millel püsib kõik maailma hea ja halb. On tähelepanav, et Vermlandi soomlased, kellelt pandi esmakordselt kirja „sampo“ ~ „sammass“, on meiegi päevil arvamisel, et maailm seisab kuldpostil, millel on vaskjalg ja kuldnupp otsas ning mille nimi on „sammass“, kuldnupp on põhjanael. Vastandina varemaile oletustele, et „sampo“-lugude algkodu on Eestis, näeb Setälä lähtekohana karjala hõimude ala. Laulurühma iga peab autor suureks, kuid kõik motiivid ei ole samaaegsed. Raske on autoril olnud vastata, kust on sünenenud maailmasamba motiiv. Oletusena on esitatud arvamus, et idast kaasa toodud uskumused maailmasambast on ühinenud germaaniliste kujutelmadega põhjanaelast.

Setälä „Sammon arvoitus“ on suuremaid ning ilusamaid teoseid, mida on pakkinud soome teadus. Selle tehnilise külje: faksiimilete, pildite, illustratsioonide jne. pärast üksi võib olla kade iga suurrahvaski. Nagu aga Setälä ise ütleb ühes kohas, et inimese fantaasial ei ole piire, siis näib kohati lugejale, et mõningate küsimuste lahendamisel on kaldutud liiga sügavalt oletuste valda. Tundub, et „sampo“-probleemi oleks võidud käsitleda paljugi lihtsamalt.

Paul Ariste.

Soome rahva vanad laulud.

Kaarle Krohn ja V. Alava: **Raja- ja Pohjois-Karjalan Runot.** Suomen Kansan Vanhat Runot VII₄. Helsinki 1933. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. XII+609 lk.

Kaarle Krohn ja V. Alava: **Raja- ja Pohjois-Karjalan Runot.** Suomen Kansan Vanhat Runot VII₅. Helsinki 1933. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. X+610—1154 lk.

Väinö Salminen: **Skandinavian Metsäsuomalaisten Runot.** Suomen Kansan Vanhat Runot VII₅. Helsinki 1933. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. XII+102 lk.

Viimasel ajal ilmunud rahvaluulekirjandusest omavad kahtlematult suuremat rahvusvahelist tähtsust kaks omapärast väljaannete sarja: Berliinis ilmuv „Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens“ ja Helsingis ilmuv „Suomen Kansan Vanhat Runot“. Soome rahva vanad laulud hakkasid ilmuma juba 1908. aastal. Maailmasõja puhkedes katkes ajutiselt selle trükkimine. Nüüd on sama väljaannete-sarja toimetamist taas energiliselt jätkatud. Hiljuti ilmusid kadunud prof. Kaarle Krohni ja mag. V. Alava toimetusel kaks köidet Karjala vanu laule, arvult 23. ja 24. köide. See tsükel Raja- ja Põhja-Karjala laule, mis hakkas ilmuma prof. A. R. Niemi toimetusel juba 1929. aastal, on nüüd Soome Kirjanduse Seltsi poolt viie aasta jooksul lõpule viidud. Need viis annet sisaldavad kokku 10 000 Karjala rahvalaulu. Kolmes esimeses prof. Niemi toimetatud andes on avaldatud jutustavad, lüürilised, pulma-, mõtte-, lori- ja korduslaulud (nr. 1—4627). Kahes viimases ülalmainitud andes on toodud vaid loitsulaule (nr. 1—5246).

Esimene Karjala laulude köide sisaldab ainult taudide parandamise loitse (nr. 1550—3207). Huvitavama pügala moodustavad siin Karjala lastetaudide laulud. Mitmed siia liiki kuuluvad laulud esinevad ka eesti rahvalauludes. Nii näiteks eesti rahvalaulule „Tuli uni uksest sisse“ jne. vastab Karjalas nr. 2238 (I. Manninen, Liperi):

„Tule' un uunim-piältä,	„Tule uni ahju pealt,
Torkku toisesta talosta,	Suik tulgu teisest talust,
Kähäyl-lapseñ-kätkysee!“	Käändu üle lapsekätki!“

Seda runot lauldi kiigutamise puhul siis, kui lapsele uni peale ei tulnud.

Huvitav Karjala loitsulaul (nr. 2275, Niinivaara, Kaavi):

„Itikan jalka poikki	„Sääse jalg katki
Ja lapsen jalka terveeksi!“	Ja lapse jalg terveksi!“

on sporaadiliselt ühendatav meie lastelauluga: „Kiirmus, kaarmus, vare-sele valu“, kus lõppvärssides soovitakse samuti:

„Harakale haigust (resp. „alu“ — Lõuna-Eestis),
Meie lapse kõht terveksi!“

Teine ülalmainitud loitsude köide sisaldab Karjala metsastuse-, kalas-tuse-, karjakasvatuse-, põllupidamis-loitse; naiseostu-, kosimis-, pulma-, perekonnaelu- ja eri olukordades tarvitatavoid loitsulaule (nr. 3208—5246). Prof. Kaarle Krohni sõnade järgi esinevad siin „maailma kõige kaunimad loitsud“; need on Soome-Karjala jahilaulud. Meie kratilugu tuletab elavalt meelde näit. järgmine toiming: „Mõned käinud päris mäerinnakul kirjutamas, lõigatud oma nimetissõrme, võetud sealt verd ja sellega kirjutatud. Minnes öeldud (nr. 3210, K. Krohn, Säyneinen):

„Hyvä ilta helvettiin,	„Ilus õhtu põrgusse,
Onko perkele kotona?“	Kurat kas on kodus?“

Ja siis ta on kirjutanud selle verega ja ütelnud ise:

„Anna mulle metsäsä
Kaikellaista viljoo, riistoo,
Minun pyytöpäivinäinen,
Minun vuoroviikkonä
nainen,
Niin kyllä maksan kaikki
kuoltuani,
Tuonelaan tullessani.“

„Kõiksugust anna mulle
Metsast vilja, metsasaaki,
Minu püügipäevakene,
Minu nädalkorrakene,
Siis kõik küll maksan surses,
Toonelasse tulles.“

Ka kalastamisel tarvitasid karjalased sellekohaseid eriloitse. Tüdrukute loitsud on Karjalas eriskummalised: Näit. (nr. 4712, Vartiainen, Kaavi): Tüdruk peseb oma silmi papi aisakellaga või pesu- vette peab hankima vaskseid kilde kirikukellast, kui ei läinud korda saada papi aisakella. Siis ta ütleb pestes:

„Noin kuulu kunnian’, „Nii kuulus on minu au
Kuin kuulu kuparin ääni.“ Kui kuulus vase hää!“

Vahetatud laps saadi tagasi eritaia kaudu (nr. 4975, Nurmes): „Kui kurat on vahetanud lapse sünnipaigalt, siis saadakse oma laps tagasi, kui ripsida vett kuradi toodud lapse peale ja ütelda:

„Muuta en tarvitse, „Muud ma ei vaja,
Vaan tuo lapseni takasin!“ Mu laps aga too tagasi!“

Siis kurat toob lapse tagasi.

Hamba äratuleku puhul kasutati taas eriloitsu, mis meil samuti laialt tuntud (nr. 4976, Suistamo): „Kui lapsel piimahammast ära tuleb, siis heidab ta selle ahju peale ja ütleb:

„Kilahtukoon, kalahtukoon, „Kilatagu, kalatagu,
Rautanen hammas tilaan, Raudne hammas asemele,
Rautasilla leukaluilla!“ Raudsetel lõualuudel!“

Siis tulid head hambad.“

Sama kõite lõpul esinevad Rootsis asuvate metsasoomlaste runod (nr. 1—386), prof. Väinö Salminen'i toimetatud, ühes laulike nimestikuga. Laulu uurimisel omavad need sellise tähtsuse kui meil näiteks Lutsi eestlaste rahvaluule. Toodagu siin ruumipuudusel vaid paar näidet Soome metsasoomlaste lastelauludest, millised esinevad meilgi. Ahellaulu-kujuline lastelaul „Missä voi?“ (= kus või?) on meil laialt tuntud (nr. 30, V. Salminen, Östmark):

„Üks hīr, kaks häntää.
Missä hīr? — Aitan alla.
Missä aitta? — Tu! poltti.
Missä tu!? — Ves sammutti.
Missä ves? — Härkä joi.
Missä härkä? — Nītüllä.
Missä nittü? — Vikate vipais’.

Missä vikate? — Kovasin kolossa.
Missä kovasin kolo? — Kannon peässä.
Missä kanto? — Hiessä hipsomassa,
Lehossa lepsomassa.
Nippi, näppi korvan peälle,
Joka enissä virkkaa.“

Lastemänguna tarvitatud.

See tekst on ilma tõlketagi arusaadav, kui tähendada, et: 'sammutti' = kustutas, 'kovasin kolo' = alasi õõs, 'hipsomassa, lepsomassa' = onomatopoeetilised väljendised, 'nippi, näppi' = nips, näps, 'lehossa' = salus, 'joka enissä virkkaa' = kes kõige rohkem kõneleb.

Karjala loitsulaulude väljaande puudustest mainitagu siin vaid mõned tähtsamad.

1. Enne kõike annab end tunda üldise tüübinimestiku puudumine. See puudus käib samuti Soome Rahva Vanade Laulude teistegi köidete kohta. Laulutüüpide teisendite nimestik kavatsetakse küll trükkida, kui

kõik 30 köidet on juba ilmunud. Vastavaid eeltöid teeb juba praegu mag. J. Lukkarinen ja selline nimestik tulevat lisaköitena kõikide SKVR-de kohta üheskoos.

2. Teiseks võiks tähendada liitlaulude nimestiku puudumist. Seegi kuulub soome lauludes mitte nii hädavajaliste nõuete hulka, sest seal on laulud avaldatud ilma liitosi vahele jätmata. Lähemad teated puuduvad, kas tulevikus liitlaulude eri nimestik koostatakse ja kuhu see paigutatakse.

3. Karjala loitsulauludel puudub ka laulikute ja korjajate nimestik¹⁾. See on puudus, mille väljajätmine hiljemini kahtlematult tuleb korvata. Prof. V. Salminen metsasoomlaste lauludel on vaid laulikute nimestik, kuna korjajate tähestikuline nimestik puudub sealgi (ainult laulikute juures on märgitud laulude üleskirjutajad).

4. Et soome rahvalaulud ilmuvad laulupiirkondade viisi ja maakonni, siis ei ole avaldatud geograafiliselt ülevaatlikke teisendite kaarte, nagu Eesti Rahvalaulude väljaannetes. Teisendite kaartide avaldamine oleks siiski olnud soovitatav.

Elesitatule lisaks märgitagu, et Karjala laulude väljaannetel puuduvad, ka kolmes esimeses prof. Niemi toimetatud andes, käekirja näited, millised esinevad näit. Satakunna lauludel. Nende puudumine ei ole aga olulise tähendusega.

Üldiselt iseloomustab Karjala laulude toimetamist suur asjatundlikkus ning täpsus, mida tõendavad rohked laulude kohta käivad kommentaarid.

Elmar Päss.

Soome laule ja ballaade. Tõlkinud A. Anni, A. O. ras, M. Raud, G. Suits. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1934. 199 lk. Hind 3 kr.

See pealkiri on enam lüüriline ja esinduslik kui sisuliselt täppis: tegelikult on käesolev raamat soome lüürika antoloogia, valitud näidetega kõige vanemaist autoreist kuni uudsete „tulekandjateni“. Nii omame, peamiselt tänu August Anni organiseerimis- ja tööhoolele, ülevaate ka soome kunstluulest. Soome rahvalaulude on pühendatud „Soome antoloogia“ kaks esimest, juba varemini ilmunud osa, mis oma küllaldase mahukusega ja hea tõlkevaliteediga kindlasti on leidnud enesele sõpru lugejaskonnas. Kahjuks pole olud võimaldanud välja anda soome kunstlüürikast samalautuse- list tõlkevalimikku, olgugi et ka selle raamatu kirjastamiseks on saadud toetust Soome Kirjanduse Edendamise Kapitalilt.

Oma 170 värssteksti-leheküljega suudab käesolev valimik siiski anda üsna mõjuka pildi meie põhjapoolse sugulasrahva luulest. See pilt ei saa ega tahagi pretendeerida täielikkusele, soome lüürika arengu pidevale illustreerimisele ja kõigi erivoolude tutvustamisele. On tulnud piirduda esteetiliselt esinduslikemaga ja meile sisuliselt huvitavamaga; peardõh on seejuures loomulikult langenud nüüdisaegsemale luulele, Otto Manninen'ist ja Eino Leino'st alates.

Soome Kirjanikkude Liidu poolt väljaantud 1120-leheküljese antoloogiaga „Suomen Runotar“ võrreldes lubab eesti tõlkevalimik palju enam ruumi uueaegsele lüürikale ja üksikuile suuremale nimedele (Leino, Koskenniemi, Manninen, Kailas). Raamatu mõjule ning elavusele on see tulnud aina kasu'ks. Vaevalt oleksid eriliselt huvitada suutnud näiteks nn. „rahvameeste“ laulud XIX sajandi esimeselt poolelt, küllalt omapärased, ent kuivavõitu septsused rahvavärsi stiilis.

Ometi peab tõdema, et eesti lugejal on üldiselt vahest kergemgi kontakti leida soome rahvalauluga kui soome kunstlüürikaga kogu ta mitmekesisuses. Eks tundu ju soome vanasse rahvalüürikasse süvenemisel, nagu

¹⁾ Ainult esimesel prof. Niemi toimetatud Karjala laulude andel leidub lõppu paigutatud täielik, kogu köites esinevate laulikute nimestik. Hilisemais köites selliseid nimestikke ei leidu.

viibiksime iseoma muinasmaailmas, päris loomulikult tuttavas, hoolimata selle ajalisest kaugusest ning ebareaalsusest.

Soome poolel igatahes tugineb kunstluule enam kui meil põlisele, mõlemat hõimu ühendavale rahvaluulele, selle psüühile ja küllalt sagedasti stiililegi. Pole juhuslik nähtus, et soome kirjanduse kõrgemaid harju, Leino ballaadilised „Helkalaulud“¹⁾, on inspireeritud muistsete runolugude vaimust ja hoitud täiesti nende arhailises vormis. „Soome laule ja ballaade“ lugedes tunduvadki just „Helkalaulud“ kõige ootusepärasemana: soomelikkuse mõttele vastavaina ja ühtlasi psüühiliselt tuttavaina. „Ylermi“ ja „Ukri“ surmatrotsiv, ennasthävitatv sangarlikkus ei põhjene küll otseselt rahvalüürika hingelaadil, kuid sel uusaegsel mehelikul eksaltatsioonil ei puudu siiski kontakt tõulisusega. Sama mulje jääb Leinolt tõlgitud luuletiste enamikust.

Mingi looduslik rahvalähedus võib Aleksis Kivi vaevalt-riimitud stroofides. Siin see avaldub puhtameelsel, tihti õrnal kujul (vt. „Kiik“); tajume, kuivõrd kirglikult armastas elust vaevatud „soome Shakespeare“ idüllil, looduseõnne, rahu — metsade Unulat ja Toonelat. On kahju, et sellelaadseist luuletisist pole valimikus esindatud lühikesed „Sydämeni laulu“, või ka „Oravan laulu“ (mõlemad „Seitsmest vennast“). Igatsus lapseliku õnne järele kajastub tihti ka soome nüüdses lüürikas (vt. Elina Vaara „Laul surematusest“, Vuorela „Kaevuteel“ jm.).

Soome luules ilmneb tugevamini kui meil loodusearmastus, idülligatsus ja — ka selle psüühiline vastand: mehelik paindumatus, võitlustahe, sangarluse-ülistus. Veel enam kui mõned Leino laulud esindab seda suunda käesolevas valimikus V. A. Koskenniemi oma klassikalähedase stoisitsmiga ja Põhja-Põhjalast inspireeritud „Nuiaameste margiga“. Viimase sõjakust nimetab A. Anni valimiku eessõnas germaani-päraseks, peamiselt Lääne-Soomele iseloomulikuks; see vahetegemine aitaks isoleerida Lapua-liikumist, ent poleks eriliseks komplimentiks soome tõule kui sellisele.

Koskenniemi luules tajub aga vahest veel enam mõistusepärast klassikalise seadelduse kultust kui loomulikku põhjamaist kargust ning mehisust. Tihti annab see traditsionaalsus häid tulemusi, kultuurseid ja ühtlasi elavaid (vt. „Hippokreene allikal“, „Eleegia kevadel“, „Filosoofi haud“, „Pikk ja pime ja külm“, „Nimetumad sangarid“), millede idealistlik hoiak on tõesti mõjuv. Ent lugedes „Laulu Soome vabadusele“ tundub selle distihhonides juba liigset kava-sundust, paraadlikkust (muide A. Anni on tõlkinud seda luuletist sõnastusel märksa elustanud: originaalis vahetpidamata kordub „vuossatain“). Sääraste asjade kõrval mõjuvad väga kergendavalt romantilisemad ja lihtsamad luuletised „Olid valuvärinal virgund, mu hing“ ja „Tolm“ — kuigi neiski, eriti viimases, ei puudu mõttesisundis klassika, õpetus.

Põliste rahvusvaheliste luulerekvisiitide tarvitamine (mis ilmneb sagedasis antiikseis pealkirjuski) toob soome lüürikasse kaasa muudki konservatiivsust ja mõjub eesti lugejasse võõramalt kui rahvaluulelise Kalevalastiililise omaklassika harrastus. Kandle ja möögaga, Apollo ja loorberiga (ning antiikse meetrumiga) tegelemisest ei hoidu sellisedki noorema põlve suurnimed nagu Kailas ja Viljanen. Ent eriti esimene neist oskab liigtuntud seadeldusele anda ka õige ehtsat helki ja kujustuslik hästi puänteerida mõtet (vt. „Püramiidilaul“); ta mõjuvaim luuletis valimikus — „Viit“ — on lühike, oma traagikas siiski lihtne lüüriline pilt.

Soome luule sagedane kalduvus vanamoelise dekoori poole on ühenduses teatava enamvähem traditsioonilise idealismiga mõttesisundis. Tundub, et „tüüpiline soome poeet“ usaldab oma kirgedele ja spontaansusele järele anda alles siis, kui ta on leidnud hästi soliidse mõttelise, ideelise

1) On eesti keeles ilmunud A. Anni tõlkes, Tartu, 1922.

teema (vt. Onerva „Märtrid“, Kailas'e „Märtrid“, Vala „Torni ehitajad“, „Inimesepoja piits“). Säärane loomismeetod ei tarvitse anda sugugi igavaid ega tähtsusetuid tulemusi, kuigi ta võib ka õilsuse nimel eemalduda loomulikust, personaalsest elamusest ja värskest elu-ainesest. Juhani Siljo luuletistes igatahes avaldub vaimustus mehelikust idealismist ja võitlemine puhtuse poole väga pingelisel ning isikupärasel kujul.

Võrreldes teiste parastsõja-põlve aateotsijatega (neid leidub ühiskondluse suunas, nagu hiljem Katri Vala, ja eetose kui sellise ihalejaid, nagu suurem osa ülejäänuid) mõjub väga sundimatu ja temperamentse isiksusena P. Mustapää (Haavio). Temalt loeme päris „taltsutamatu“ — tegelikult vaid meeleolusõnastuse värskuses taltsutamatu — armastusluulet („Kahekesi“), sünget impressionismi ühe- või paarisõnaliselt lauselis („Tivoli“), rahva-ajalooliste reminisentside tihedaid luuletisi („Yx halle laul“, „Laul mu esi-isist“). Ta esindus eestikeelses antoloogias on küll täiesti erinev „Suomen Runotar'i“ omast, aga mitte halvem.

Peale Mustapää oleks valimikus pälvinud enam ruumi ka eakas Otto Manninen, kuigi mõlema toodang on üsna kasin. Manninen'i tihedas ja viimistletud luules ei kohta kõledat dekoreerimist ega lihtsate tunnete liigset vähehütlavust; siin avaldub varjundirikas ja pingeline siseelamus väga täpsustatud ning peenendatud sõnastuses. Keerukamaistki Manninen'i asjust on A. Oras andnud väga häid tõlkeid (vt. „Sõetuli“, „Palju“, „Ita plaudite“). Kogu raamatu hiilgenumbriks aga on Manninen'i satiiri ideetu keskteele kilpkodanluse pihta — „Rahumees“. Orase tõlge peaaegu saavutab originaali geniaalse riimikoomika ja pilke üleemeelikuse.

Muide, „Rahumehega“ võib kõrvutada noore Yrjö Jylhä satiiri „Tarina suuresta luudasta“. Kahjuks on Jylhä jäänud valimikust koguni välja. Seda ei tahaks kuidagi andestada, arvestades ta värsikogudes („Ruoskanjäljet“ ja „Kurimus“) ilmnevat mehelikku pregnantsust ja jõudu. Ka „liigmehiselt“ jäik Hella Koski oleks väärinud tutvustamist — eriti võrreldes O. Paavola isega, kelle „Terassinfoonia“ üks osa lõpetab raamatu.

Üksikasjus on siiski vähe põhjusi teha etteheiteid valikule. Kahjustamata raamatu mõju oleks aga küll võidud välja jätta mõned vähehütlavad palad, näiteks kõigepealt Runebergi „Mure ja rõõm“, Erkko „Pulm“. Kui puht-sisulisil ning ideelisel motiividel on esitatud hõimuaatelisi eestialnelisi ja soome-isamaalikke luuletisi (Kailase „Vennasliit“, Leino „Vanapagan“, mis kogu oma tumeduses siiski on huvitav, Koskeniemi „Laul soome vabadusele“, Oksanen'i „Soome laul“), siis seda tuleb mõista: valimik peab kuuluma Soome Silla ehituskivide hulka. Ennemini oleks võinud ära jääda mõni tavalisem üldidealistlik luuletis, et säästa ruumi huvitavama jaoks.

Tõlgete kunstiline tase on üldiselt kõrge. Suurem osa eestindisi on A. Anni sulest — eranditult kõik rahvalaulu-stiilsed asjad, enamik antiikseid rütmie ja samuti „tulekandjate“ vabavärsse. Runo tõlkimises ei leiduks vist võistlejat A. Anni asjatundlikkusele; seda tõestavad kõigepealt „Helkalaulud“. Riimilisest luuletisist on Annil väga hästi õnnestunud Cajanus'e arhailiselt filosoofeeriv „Üks vaimulik laul“ (XVII sajandist) ja mitmed muud asjad: Leino „Suuskleja laul“, Manninen'i „Lina kitkujat“, Jännese „Väinöla lapsed“ jne. A. Oraselt on pärit enamik riiminõudlikumaid eestindisi. Neist „Rahumees“ ja Larin Kyösti' „Taata ja taadi kell“ kuuluvad tehniliselt raskemate ülesannete hulka; mõlemal juhul on lahendus virtuooslik. Orase tunde-erku ja leidlikku tõlkeoskust saab pikemalt nautida eriti Manninen'i ja Siljo puhul. Laitmatud on G. Suitsu omaaegsed tõlked Leinolt (vt. eriti „Rahvuskaart“); M. Raua eestindis Mustapäält — ballaadiline „Yx halle laul“ — mõjub sundimatu ja ühtlasi plastilisena.

Lõpetuseks: „Soome laule ja ballaade“ on kunstiliselt huvitavamaid ja eesti lugejale psüühiliselt põnevamaid raamatuid meie tõlkekirjanduses.

H. Paukson.

August Anni: F. R. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ I osa. Kalevipoeg eesti rahvaluules. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus Tartus 1934. XVI+250 lk. Hind 4 kr. 50 s.

Pikki aastaid kestnud töö viljana ilmus äsja drnd. Aug. Anni „Kalevipoja“ uurimuse esimene köide. Püüan siin teistega jagada lugemisel tärnanud värskeid muljeid ja üldisemat laadi hinnanguid, jättes võimaliku eriteadusliku läbikatsumise ja peenkriitika edaspidiseks.

A. Anni on oma doktoriväitekirjaks kavatsetud ja nüüd kaugele üle esialgselt mõeldud piiride paisunud uurimuse ülesandeks seadnud „selgitada ja iseloomustada kõigepealt „Kp-ga“ kui ilukirjanduslikku teost ta kohalikes ja üldeuroopalistes sidevussuhteis...“ Edasi tahab ta püüda süvendada käsitust „Kp-ja“ kirjandusloolise seisukohast, ta ideelis-temaatilistest ja žanrilis-vormilistest eelkäijaist ning ettevalmistajaist Euroopas, ta suhteist eelkäiva ja kaasaegse Euroopa, baltisaksa ja eesti kirjanduse ning vaimueluga, ta sisulisest ja vormilisest voolu- ja liigikuuluvusest“ (lk. 15).

See suurt põhjalikkust ning igakülgust taotlev kirjandusuurimuslik peatülesanne (mis tuleb teostamisele teose II ja III, alles avaldamata osas), on nõudnud paratamatult eeltööna selgitamist, „mis Kreutzwald oma eeposeks on saand rahvalt“ ja „mis algupära, mis ilmega, kuivõrra „rahvuslikud“ on need rahvapärимused ise“. Andes kriitilis-deskriptiivse ülevaate „Kalevipoja“ aluseks olnud proosapärимusist kui eepose olulisimast ehitusainest (vähemolulist, öieti täiteainelist rahvalaulude osa on U. Karttunen juba varemini uurinud), püüab ta ühtlasi selgitada, „mis määral on meil olnud tõelisi rahvapärимusi Kalevipojast, milline on nende folkloristlik, psühholoogiline ja esteetiline iseloom, nende levimine ja võimalikult ka nende algupära. Kõigepäält, milline on olnud see traditsionaalse Kalevipoja enda kuj u?“ (lk. 19).

See rahvaluule alale kuuluv eeltöö on kasvanud iseseisvaks teoseks, mis sisuliselt tütiseduselt ja ulatuselt on ise juba tubli väitekirj.

Mida sisaldab siis äsja ilmunud I köide? Sissejuhatuses, mis käib kummagi köite kohta, iseloomustatakse kõigepealt üksikuid edasiviivaid töid senise „Kalevipoja“ uurimise alalt, selgitatakse siis uurimuse ülesannet ja meetodit ja asutakse selle järgi jälgima Kalevipoega eesti rahvaluules. Ülesande piiritlemise, rahvusvaheliste hiiteooriate esitamisele, Eestis tuntud hiitude tutvustamisele ja Kalevi nime päritolu hüpoteeside refereerimisele järgnevad Kalevipojasse puutuva materjali esitamine ja analüüs ning järeldused sellest. Käsitellakse esmalt rahvapärимusi Kalevipojast kui hiist (lood kivipildumisest, jälgedest ja kivistisist, magamisasemeist ja sängidest, niidust ja künnist, mööga saamisest, surmast mööga läbi jm.), siis Kalevipoega muinasjutude ja legendide vägilasena (lood vastaseotsijast, lauavõitlusest, rõõvkäikudest allilma, põrgu väravavahiks seadmisest jm.) ning lõpuks Kalevipoega kui ajalooilmelist inimkangelast (Linda ja Saarepiiga lood, esinemine rahvalauludes „Suisa suud“, „Osmi haigus“, „Kits kile karja“ jm.). Edasi antakse kokkuvõttev-sünteesiv ülevaade Kalevipoegade algupärasest, nende välissuhetest, levimiseist ja arenemiskäigust. Teksti selgitab hulk tabelleid ja jooniseid ning 6 pilti, lõpul on pikem saksakeelne referaat.

Raske oleks käesoleva retsensiooni piirides lähemat aimu anda teose sisurikkusest nii ainekult kui järeldusilt. A. Anni analüüsist nähtub, et Kalevipoeg kõige sagedamini (enam kui 20 motiivis) esineb seletussaagade vägilasena. Seevastu on muinasjutumotiive temaga ühendatud vaid 3—4 ja reaalse inimesena esineb ta samuti vaid kolmes rahvalaulus. Autor oletab, et just meis lauludes esinev reaalinimeslik Kalevipoeg ongi algupäraseim. Nende laulude, aga ka kõigi muude Kalevipojaga seotud pärимuslugude tekkimiskohaks arvab autor Lääne-Virumaad. Ta oletab, et Kalevipoja algkujuks on olnud mingi tõeliselt elanud rikas ja väljapaistev

sugukond, kes ehk on olnud tegev eriti kaubanduse alal. Et enam jagu Kalevipoja motive on eestlasile ja soomlasile ühised, siis oletab autor need tekkinud ajal, mil soome väljarändajad oma emamaaga Virus alles tihedas ühenduses seisis: hilisemaks ajapiiriks peab ta XII—XIII sajandit. — Edasi on autor avastanud, et Kalevipojaga seotud rahvaluuleainest üle 10 on ühised germaani hiilugudega. Vene rahvaluules on vähemalt Svjatogor Kalevipojaga geneetiliselt sugulane. Muu seas arvatakse Idast tulnud olevat ka üleemeelikuks muutunud kangelase („jumala ristipoja“) karistuse (aheldamise) motiiv, viikingiajal, või hiljem, mil meiegi maa võttis osa kaubavahetusest Idamaadega ja mil meile sama teed tulid ka esimesed ristiusu alged. Autor jõuab tulemusel, et Lääne-Virumaal ja Põhja-Tartumaal sünteesiti meie Kalevipoja lood osalt esiajaloolisel iseseisvusajal, osalt hiljemini germaani seletussaagadest ja idast tulnud kristlik-moraliseerivaist kangelaslugudest, kusjuures aluseks on olnud eesti rahvuslikud sangari-pärimused. Laenuid on tihti väga põhjalikult ja iseseisvalt ümber töötatud. A. Anni rekonstrueerib ka motiivide arenemiskäigu: 1. reaalsed kaupmeeslik-ülimuslikkude Kalevite kujud ning motiivid; 2. areng hiilugudega segunenud idealiseeritud vägilaskujuks; 3. areng germaani loodushiidude + idast laenatud üleemeelike titaanhiidude mõjul loodushiiuks, vahel kirikuid purustavaks või aheldatud kuradiks, vahel väravahiks; 4. areng Faehlmanni läbi tagasi inimlikkuse poole + idealiseerimine rahvuskangelasena ja kuningana; 5. selle suuna tipnemine Kreutzwaldi eeposes; 6. mõju kirjandusse ja tagasihoidu ses sihis rahvapärimsisse. Seda Kalevipoja kujunemist hiiust idealiseeritud kuningaks võidavat pidada sümboliseks kogu eesti rahva arenemistoole — „loodushiiu“ seisukorrast iseteadvusele ja viimati iseseisvusele.

Nagu uurimuse tulemused näitavad, on „Kalevipoja“ ained väheste eranditega tõepoolest rahvapärased, kuigi suur osa neist on iidset rahvusvahelist algupära. Üllatab, et Kalevipojaga seotud pärimusi on rahva suus kaugelt rohkem kui seda tänini on teatud oletada. Tänu hästikorraldatud ja kõiki rahvaluulekogusid koondavale Eesti Rahvaluule Arhiivile on vastava otsese ja kaudse materjali leidmine nüüd esmakordselt nii tühjendavas ulatuses õnnestunud. Seejuures ilmneb, et üsna olulisel määral lisi Kalevipoja kohta on kogutud veel iseseisvusaastail. Peale käsikirjaliste ainete on suure hoole ja usinusega kogutud ka kõik siia kuuluv trükimaterjal, on kasutatud rohkesti asjasse puutuvat kirjavahetust ja tarvitatud suurel määral välismaa rööbasmaterjali.

Valmistööna seejuures on autor oma ainealal eest leidnud pea ainult välismaalaste uurimusi sugulasainete kohta (K. Krohnilt, Setälält, Orikult jt.), mis puudutavad meie ainestikku ja probleeme vaid osaliselt ja teise vaatenurga all; kodumaine vastav materjal aga on tänini seisnud läbi töötamata, erandina vaid üksikud väiksemad monograafiad viimaseil aastail (paar rahvalaulu rekonstrueerimise katset L. Põdraselt ja J. Käosaarelt, O. Looritsalt uuring vägilaste prototüüpidest, J. Semperilt uurimus psühhoanalüütilise teooria proovirakendusena jm.). Peamiselt on meil seni püüdnud vaid teiste, võõraste uurijate tööde populariseerimisega või on antud välja mõned Kalevipoja aineid tutvustavad raamatukesed. See eeltööde vähesus on uurija ülesande teinud erakordselt raskeks, kuid seda vääriliseks.

Sest siin on Kalev-Kalevipoja küsimust esmakordselt käsitletud sellise süvenemise ja asjatundlikkusega meie seisukohalt, pealegi täieliku materjali põhjal, ja jõutud kõigiti veenvale tulemusile, mida välisuurijad tõsiselt peavad arvestama. On ju „Kalevipoja“ ainestiku uurimine suureulatuseline rahvusvaheline probleem, mistõttu käesoleva uurimuse tulemusist on huvitatud kogu rahvaluuleuurijate pere üle maailma; eriti aga meie lähimate naabermaade (Soome, Vene, Saksa jt.) teadlased. Drnd. A. Annilt on käesolev teos eriline saavutus veel sellegi poolest, et teda tänini tundsi-

laialdase eruditsiooniga andeka kirjandusteadlasena, kuna ta meid nüüd üllatab lisaks veel tüseda rahvaluuleuurijana.

Moodsa kirjandusteadlasena toob ta rahvaluuleuurimussegi kaasa värskeid meetodilisi jooni, mis tänini meie autoriteetsele rahvaluuleuurimisele on olnud üsna võõrad (erandina O. Loorits). A. Anni ei esinda kirjandusteadlasena ega rahvaluuleuurijana mitte tavalist formaalset uurimiskooli, mis mujal ja meil paiguti (rahvaluule alal) on arendatud pedantsuseni ja verevaesuseni ning abstrahbeerunud elust, vaid paaritab seda nn. „ideedünaamilise“ suunaga, mis arvestab rahva vaimse loomingu uurimisel psühholoogilisi ja ideoloogilisi jõude ja sotsiaalseid ning esteetilisi sihte. Ta ise nimetab oma eeskujudena Fr. Gundolf'it, H. Cysarz'i, E. Ermatinger'it. Kuigi see uus meetodiline suund eelduste kohaselt selgemini avaldub uurimuse II osas, võib ilmunudki osas, vanade rahvapärismuste uurimisel, märgata rahvaloomingu psühholoogiliste, sotsiaalsete jm. tekkimiseelduste tugevat arvestamist. Pealegi on filosoofilise kalduvuse ja koolitusega autor pannud suurt rõhku mitte ainult analüüsi põhjalikkusele, vaid õnnestunud ja vaimuka sünteesi leidmisele. Kõik see on teinud teose probleemirikkaks, on kaotanud sellest uurimusele tavaliselt omase kuivuse ja igavuse ja kuna teos pealegi on rikas otsesest materjalist tsiteeritud või refereeritud rahvapärismuste näol, siis pakub uurimus huvi ka vähikule. Seejuures tõstab ta ja näitab kätte hulga ülesandeid edasisele üksikasjalisemale uurimisele, nagu see ongi loomulik laiaulatuselist probleemi käsitleva teose puhul, kui selleks on peaaegu puudunud detailuurimuslikud eeltööd.

Soomes on „Kalevalat“ aastakümneid uuritud, mitu uurijatepõlve on vahepeal vanaks saanud. Meil ilmub alles nüüd esimene tõsine uurimus omast rahvaeeposest ja Kalevipoja pärimusist! Ja vabaneme selle poolest jälle ühel alal soomlaste hoolduse alt. Aga ehkki hiiline, töötab Anni uurimus selle-est saada säärane, mis ületab kõik, mis Soomes oma eepose kohta üksikus teoses on kirjutatud. Sest Soomes puudub tänini põhjalikum sünteetiline uurimus „Kalevalast“, rääkimata nii moodsast kavast, nagu A. Anni oma uurimusele on seadnud. Seevastu on seal kümneid kitsama ulatusega eriuurimusi, mis jällegi meil puuduvad. Ja see on omaette kurioosne nähtus meie vaimuelus. Kui Aino Kallas on kõnelnud meie rahva vaimse edasijõudmise saltomortale'likust kiirusest, siis võiks tema toodud näidete rida veel mõnega pikendada, et demonstreerida neid ettehaaravaid hiigelpüüpeid, mis meie vaimse kultuuri alal tõepoolest on tehtud. Eks kirjutanud M. Kampmann oma „Eesti kirjanduselloo peajooned“ siis, kui meil puudusid alles kirjanduslikud monograafiad ja detailuurimused, eks kirjutanud M. J. Eisen oma mitmeosalise teose eesti mütoloogiast juba siis, kui meie usundiküsimused olid alles algelisel uurimisastmel, ja eks ole omast kohast analoogilises olukorras tööd tulnud teha ka A. Annil „Kalevipoega“ uurides, kus olulisemat eeltööd oli tehtud vaid teose sünniloo (Schröder, Reiman) ja rahvalaulukujulise täitematerjali äratundmise alal (Karttunen). See ei ole normaalne, kuid meie oludest tingitud nähtus. Kui A. Anni teosest (raskest tööeeldusist hoolimata) ometi näib kujunevat suursaavutis meie rahvuslike teaduste alal, pealegi nii keskse probleemi uurimisel, siis võimaldas seda nähtavasti autori teaduslik andekus, suur töövõime ja visa ning kestev andumus oma ülesandele.

Teose on kirjastanud Ülikool ja Eesti Kirjanduse Selts kahasse. II köide on praegu trükkis ja ilmub autori andmeil loodetavasti sügiseks.

On sattunud nii, et meie rahvuseepost uuriva teose esimene pool ilmus Soome rahvuseepose „Kalevala“ 100 a. juubeli eelõhtuks — kõigiti sobiv ühtesattumus.

August Palm.

Tellimine populaar-loodusteadusliku ajakirja

LOODUSEVAATLEJA

peale 1935. aastaks on avatud.

Ajakiri „Loodusevaatleja“ ilmub 1935. aastal edasi endisel kujul ja suurusel. Veel sihikindlamalt kui senini püüab „Loodusevaatleja“ täita neid ülesandeid, mis ta on seadnud endale juba alguses. Iga ühele peaks oma ümbruse looduse mõistmine ja siin esinevaist loodusnähtustest arusaamine olema esimeseks ülesandeks, kui tahetakse püsida ajakõrgusel aastasajal, kus loodusteadused on omandanud väga tähtsa koha teiste teaduste hulgas. „Loodusevaatleja“ tahab siin olla nõuandjaks ja juhatajaks igale loodusesõbrale. Mitte üksi kodumaa loodus, selle loomastik ja taimestik, maastik ja maapinna ehitus jne. ei ole „Loodusevaatleja“ veergudel arutamisel, vaid ka peatükke valismaade oludest. Eriti püüab „Loodusevaatleja“ tuua juhatusi vaatlemiseks kodu ja kooliaias ja tahab olla viimaste asutamisel nõuga abiks.

„Loodusevaatleja“ ümber on koondunud laialdane loodusteadlaste pere, kes on harjunud oma mõtteid avaldama selgelt ja arusaadavalt. Need on olnud juba alalisiks kaastöölisiks „Loodusevaatleja“ toimetamisel. Samuti on ka teised paremad loodusteadlased lubanud „Loodusevaatlejale“ oma kaastööd.

Kuuendat aastakäiku ilmub „Loodusevaatleja“ 6 korda aastas, kolm numbrit kevadsemestril ja kolm numbrit sügissemestril. Aastatellijad saavad hinnata kaks kaasannet seeriast „Juhatusi teadusliku töö korraldamisel“, poolaastatellijad ühe.

„Loodusevaatleja“ tellimishind on 1935. a. ühes kaasannetega

aastas	2 krooni	50 senti
poolaastas	1	” 25 ”
üksiknumbrid	—	” 45 ”

Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutised riigis. Postiasutiste kaudu on kõige parem tellimise viis: tellimised saadetakse kohe viibimata edasi, seepärast ei tule tellijatel ajakirja saamist asjata oodata.

Sellepärast on „Loodusevaatleja“ talituse soov: **Tellige kõik meie ajakirja vaid postiasutiste kaudu või otsekohe talitusest!** Asutistele, kel vaja arvet tõestisena, saadetakse arve kohe esimesel nõudmisel. Suuremates keskkohdades on „Loodusevaatlejal“ esindajad, kelle aadressid avaldatakse.

„Loodusevaatleja“ posti jooksev arve on nr. 2249. Palume seda raha saatmisel silmas pida.

Toimetuse ja talituse aadress on TARTU, KASTANI T. 119.

Toimetaja ja väljaandja: Dr. phil. G. VILBERG.

LOOMING

Eesti Kirjanikkude Liidu ajakiri

KOLMETEISTKÜMNES AASTAKÄIK — 1935

LOOMING kajastab kõigekülgselt eesti kirjanduslikku elu, avaldades nii ilukirjanduslikke töid kui artikleid, ülevaateid ja arvustusi. Samuti on „Loomingu“ ülesandeks eesti publikut järjekindlasti tutvustada välismaa kirjandusliku eluga, tuues nii oma- kui välismaade kaastööliste poolt vastavaid artikleid ja informatsiooni. Peale selle kuulub „Loomingu“ eeskavasse ka kõigi teiste kunsti- ja kultuurialade valgustamine.

LOOMING'u väljaandjaks on Eesti Kirjanikkude Liit; ajakirja juhhib toimkond, millesse kuuluvad: A. Adson, G. Suits ja F. Tuglas; vastutavaks ja tegevaks toimetajaks on J. Semper.

LOOMING'ut ilmub 1935. a. kümme numbrit, iga nr. kuni 128 lehekülge suures kaustas.

TELLIMISHIND on aastas 14 kr., pooles aastas 7 kr., välismaale aastas 15 kr., pooles aastas 7 kr. 50 s.; üksik nr. 1 kr. 60 s.

LOOMING'u seniseid aastakäikusid on veel saada hinnaga 7 kr. 20 s. kuni 14 kr.

LOOMINGU'u aastatellijad saavad ajakirja varamaid aastakäike kuni 40% hinnaalandusega.

Iga haritlane, iga selts ja raamatukogu telligu LOOMING 1935. aastaks. Üheski kooliega rahvaraamatukogus ei tohiks puududa LOOMING'u endised aastakäigud.

Toimetuse ja talituse aadr.: Tartu, Gustav-Adolfi t. 11, ajakiri „L O O M I N G“. Posti jooksev arve nr. 22-43.